

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**Кваліфікаційна робота
магістра**

ФЕНОМЕН ВОЛІ СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ

Виконав: магістрант 2-го курсу, групи 8.0339
спеціальності 033 «Філософія»
освітньо-професійної програми «Філософія»
О.Ф. Калашніков

Керівник: професор кафедри соціології,
професор, д.філос.н. М.А.Лепський

Рецензент: професор кафедри соціальної
філософії та управління,
доцент, д.філос.н. І.І.Капріцин

Запоріжжя – 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра соціальної філософії та управління
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 033 «Філософія»
Освітньо-професійна програма «Філософія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри соціальної філософії та
управління

_____ Т.І.Бутченко
« ____ » _____ 2020 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТОВІ

_____ Калашнікову Олександрю Федоровичу _____

1. Тема роботи _____ Свобода волі суб'єкта розвитку _____

керівник роботи: Лепський Максим Анатолійович, д.філос.н., професор
затверджені наказом ЗНУ від 25 травня 2020 року № 605-с

2. Строк подання студентом роботи 8 грудня 2020 року

3. Вихідні дані до роботи Лосский Н.О. Свобода воли. Лосский Н.О. Избранное. , 1991; Лепський М.А. Методологічні виклики визначення поняття «соціальний розвиток» //Культурологічний вісник. Науково-теоретичній щорічник Нижньої Наддніпряни. Запоріжжя, 2013; 3) Федорченко А. М. Квантова механіка, термодинаміка і статистична фізика // Теоретична фізика. : Вища школа, 1993. — Т. 2.; 4) Прокофьев А.В. Нравственность и свобода воли (Кант - Шопенгауэр - Фейербах) / Этическая мысль.: ИФРАН, 2000.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити). 1. Дослідити генезу філософського осмислення свободи волі. 2. Уточнити сутність «свободи волі» та поняття, що його позначає. 3. Розглянути методологічні принципи і підходи дослідження свободи волі суб'єкта розвитку. 4. Дослідити діалектичний характер свобода волі у суб'єкт-суб'єкт-об'єктних відносинах. 5. Розглянути Волю як атрибут суб'єкта розвитку. 6. Проаналізувати свободу волі як критерій дієздатності суб'єкта розвитку. 7. Простежити виміри проявів свободи волі та свавілля у суб'єктів розвитку України. 8. Дослідити творчість як найвищий прояв свободи волі суб'єктів розвитку. 9. Сформувати напрямки вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Лепський М.А., д.філос.н., проф	25.05.2020	25.05.2020
Розділ 2	Лепський М.А., д.філос.н., проф	24.06.2020	24.06.2020
Розділ 3	Лепський М.А., д.філос.н., проф	25.09.2020	25.09.2020

7. Дата видачі завдання 26 травня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Травень –серпень 2020	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Серпень 2020	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Серпень 2020	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Жовтень 2020	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Листопад 2020	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Листопад 2020	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Грудень 2020	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Грудень 2020	<i>виконано</i>

Студент _____ О.Ф. Калашніков

Керівник роботи _____ М.А. Лепський

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.С. Цапліна

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 67 сторінок, 44 позиції у списку літератури.

СВОБОДА ВОЛІ, ВИБІР ЛЮДИНИ, СУБ'ЄКТ РОЗВИТКУ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК

Метою дослідження є визначення детермінант оптимізації медіації в публічному управлінні як чинника кар'єрного зростання.

Об'єктом дослідження є теоретичні моделі суб'єкта розвитку.

Предмет дослідження – детермінанти оптимізації вирішення “вічної філософської проблеми” свободі волі суб'єктів розвитку.

Методи дослідження: діяльнісний підхід, діалектичний підхід, системний підхід.

Гіпотеза: вільне вольове, самоздійснення людини як суб'єкта розвитку визначений неусвідомленою поведінкою та раціональною діяльністю, а тому раціоналізація суб'єкта діяльності слугує прогресивному розвитку.

Висновки:

1. Свобода волі є важливою умовою, механізмом формування та реалізації суб'єкта розвитку на всіх рівнях та сферах життєдіяльності, пріоритетним завданнями якого є регулювання та вдосконалення діяльності для забезпечення прав і свобод людини та сталого розвитку країни.

2. Обґрунтовано необхідність вільного вольового самоздійснення людини як суб'єкта розвитку у діалектиці свободи та необхідності, волі та відповідальності, у якому розвиток та його спрямованість визначають міру та розрізнення волі та свавілля.

3. Вільне, вольове, самоздійснення людини як суб'єкта розвитку є детермінованим раціональною діяльністю, а тому раціоналізація суб'єкта діяльності слугує прогресивному розвитку

ABSTRACT

Qualification work consists of 98 pages, 95 items in the bibliography.

FREEDOM OF WILL, CHOICE OF MAN, SUBJECT OF DEVELOPMENT
SUSTAINABLE DEVELOPMENT.

The aim of the study is to determine the determinants of mediation optimization in public administration as a factor of career growth.

The object of research is the theoretical models of the subject of development.

The subject of research - the determinants of optimizing the solution of the "eternal philosophical problem" of free will of the subjects of development.

Research methods: activity approach, dialectical approach, system approach.

Hypothesis: free will, self-realization of man as a subject of development is determined by unconscious behavior and rational activity, and therefore the rationalization of the subject of activity serves for progressive development.

Conclusions:

1. Freedom of will is an important condition, mechanism for the formation and implementation of the subject of development at all levels and spheres of life, the priority of which is the regulation and improvement of activities to ensure human rights and freedoms and sustainable development.

2. The necessity of free volitional self-realization of a person as a subject of development in the dialectic of freedom and necessity, will and responsibility, in which development and its direction determine the measure and distinction of will and arbitrariness, is substantiated.

3. Free, volitional, self-realization of man as a subject of development is determined by rational activity, and therefore the rationalization of the subject of activity serves progressive development.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ.....	9
1.1. Генезис філософського осмислення свободи волі	9
1.2. Сутність «свободи волі» та поняття, що його позначає	14
1.3. Методологічні принципи і підходи дослідження свободи волі суб'єкта розвитку	29
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВОЛИ СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ.....	34
2.1. Діалектичний характер свобода волі у суб'єкт-суб'єкт-об'єктних відносинах.....	34
2.2. Воля як атрибут суб'єкта розвитку	36
2.3. Свобода волі як критерій дієздатності суб'єкта розвитку.....	40
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ВОЛІ У СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	50
3.1. Виміри проявів свободи волі та свавілля у суб'єктів розвитку України	50
3.2. Творчість як найвищий прояв свободи волі суб'єктів розвитку.....	56
3.3. Напрямки вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України	58
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	64

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах глобалізації, формування мережових структур Інтернету, становлення цифрової та смарт культури , підвищеної загрози глобальних ризиків тероризму та пандемії інформаційного, динаміки особистого життя людини загострюється питання про свободу волі суб'єкта розвитку.

Усталеність розвитку часто формувала через систему освіти та правову узгодженість людину без пасіонарності, без готовності діяти з зверхусиллям. і як наслідок особистість з послабленою волею та свободою вибору в екстремальних умовах існування. Такий формат людини визначав зниження можливості становлення та здійснення суб'єкта розвитку його свободи волі.

Актуалізує наши теми магістерського дослідження те, що свобода волі є “вічною проблемою”, такою, яку кожне покоління, кожна людина змушена вирішувати сама, давати свою філософську відповідь, як відповідь світогляду на нагальні проблеми розвитку, що потребує дієздатності та суб'єктності. Разом з тим сучасні теорії захисту прав людини, демократії переконливо доводить, що свобода волі однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої людини, саме тому концепції сталого розвитку набули такого поширення та вимагають філософського осмислення свободи волі саме суб'єкта розвитку.

Проблемна ситуація полягає у суперечності технологічного зростання як поширення кола можливостей та свободи волі та вирішення нагальних проблем розвитку, що вимагає нового рівня суб'єктності.

Об'єктом дослідження є теоретичні моделі суб'єкта розвитку.

Предмет дослідження – детермінанти оптимізації вирішення “вічної філософської проблеми” свободі волі суб'єктів розвитку.

Метою дослідження є визначення детермінант оптимізації медіації в публічному управлінні як чинника кар'єрного зростання.

Згідно з метою нам необхідно вирішити такі *наукові завдання* :

- визначення генезису філософського осмислення свобода волі;
- уточнення сутності «свободи волі» та поняття, що його позначає;
- визначення методологічні принципи і підходи дослідження свободи волі суб'єкта розвитку;
- дослідити діалектичний характер свобода волі у суб'єкт-суб'єкт-об'єктних відносинах;
- обґрунтувати волю як атрибут суб'єкта розвитку;
- визначити свободу волі як критерій дієздатності суб'єкта розвитку;
- дослідити виміри проявів свободи волі та свавілля у суб'єктів розвитку України;
- осмислити творчість як найвищий прояв свободи волі суб'єктів розвитку;
- з'ясувати напрямки вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

удосконалено:

- положення про те, що свобода волі є важливою умовою, механізмом формування та реалізації суб'єкта розвитку на всіх рівнях та сферах життєдіяльності, пріоритетним завданнями якого є регулювання та вдосконалення діяльності для забезпечення прав і свобод людини та сталого розвитку країни;

набули подальшого розвитку:

- теоретичне обґрунтування необхідності вільного вольового, самоздійснення людини як суб'єкта розвитку у діалектиці свободи та необхідності, волі та відповідальності, у якому розвиток, його спрямованість визначають міру та розрізнення волі та свавілля.

Гіпотеза: вільне вольове, самоздійснення людини як суб'єкта розвитку визначений неусвідомленою поведінкою та раціональною діяльністю, а тому раціоналізація суб'єкта діяльності слугує прогресивному розвитку.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВОЛІ СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ

1.1. Генезис філософського осмислення свободи воли

Свобода волі є одним з центральних понять в світовій філософії Європи. Вона пройшла довгий процес формування і зараз її визначають як можливість індивіда робити вибір незалежно від обставин. Але так було не завжди. Концепція набувала свої загальні обриси дуже довго і весь час змінювалася в нюансах і способах трактування.

Остаточно термін оформився у І.Канта [15] як інтелігібельна здатність індивіда до морального самовизначення. Але в цілому можна виокремити два основні підходи до трактування ідеї свободи волі: перший підхід апелює до поняття самої волі як здатності людини до самовизначення і створення особливої самопрічинності, другий же підхід ґрунтується на тому, що свобода волі трактується як незалежність від зовнішніх сил (причинно наслідкових зв'язків породжених природою або Богом) і в силу цього з'являється здатність до самовизначення.

Одним з найбільш ранніх доказів другого варіанту є теодіцея відома ще з часів Платона де свобода волі служить обґрунтуванням невинності божества у світовому злі. На противагу їй існує так званий "кантовський спосіб доказу"[15] в якому свобода волі є продуктом законотворчого розуму. Але обидва вони мають спільну рису - в них немає потреби визначати зміст поняття свободи волі, досить лише припущення існування якоїсь сили яка забезпечує формальну коректність "формули моралі".

Історія осмислення даної концепції йти в глиб століть в античну філософію. У Греції свободу волі і моралі нерозривно пов'язували з поняттям космічного світового порядку, пояснюючи моральність як одну зі сторін

включеності людини в більш масштабні космічні події. А відплата всесвіту брало форму долі або року, які являли собою втілення вселенської справедливості. Також хочеться відзначити цікавий факт: відповідальність в архаїчній свідомості не пов'язувалася з наявністю свободи волі тому значення мала не індивідуальна вина, а необхідність відшкодування збитків нанесених будь-якою "причиною".

Можна сказати, що зв'язок свободи волі і особистісної відповідальності почався з Сократа і Платона[16]: людина несе відповідальність тому, що володіє знанням морально-належного. Постулюється що свобода - це здатність до добра, а добродійність діянь безпосередньо пов'язана з їх розумністю. Через потреби виправдати божество Платон виводить першу теодецію: кожен вибирає свій жереб сам і сам же несе за це відповідальність. Але на даному етапі смислове ядро свободи все ще складається не з поняття автономності суб'єкта, а в деякому стані розуму причетного до знання і здатному до розуміння вищого блага.

Тут відбувається остаточних перехід від архаїчної системи розуміння до нової, аристотелівської, в якій "вольове" тотожне самовизначенню розуму. У такій системі з'являється обриси поняття воління як спонтанного акту зі специфічною причинністю існуючої окремо від інших видів причин: необхідності, природи, випадку. Зв'язок свободи волі і відповідальності закріплюється і набуває персонального забарвлення.

Християнство змінило парадигму сприйняття морального імперативу оголосивши метою не особисте благо, а благо ближнього, чим ознаменувало поділ сфер етики та права, а також внесла корективи в теодецію замінивши космічний детермінізм на персоніфіковану божественну причинність. Але проблематику такі зрушення істотно не змінили, а формула "розум - щось вільне і самовладне", що відсилає нас знову до Аристотеля, стала типовою для значної частини християнської рефлексії.

Августин сформулював критерій можливості існування моралі: суб'єкт повинен бути вільний від зовнішньої причинності і мати здатність вибирати між добром і злом. Моральність же в свою чергу полягає в дотриманні морального обов'язку. Пояснюється така можливість синергією божественної і людської волі.

Епоха ренесансу розглядали питання свободи волі крізь призму антропоцентризму і духу реформації. Піко делла Мірандола[28] побачив піднесену гідність і відмінність людини в свободі волі як Божому дарі, який наділяє людину здатністю до творчості і дає можливість змінювати світ. Тут немає божественного приречення і людина вільна сама підняти себе до небес або скинути в безодню.

Але такий погляд породжує проблему узгодження божественного всезнання зі свободою вибору. Е. Роттердамський[21] бачив можливість примирення цих двох концепцій в готовності співпраці людини з божеством. А ось М. Лютер [20] навпаки стає на бік повного детермінізму і стверджує, що результат усього зумовлений волею Божою. Ступінь довільності вибору зростає пропорційно його розумності. Але знайти пояснення як духовне втручається своїми "парами" свободи в тілесне в силу дуалізму пояснити не вдалося. Спробою подолання цієї проблеми стало виникнення окказіоналізма що постулював єдність Божественної і людської волі.

У Новий час в якомусь сенсі продовжуючи богословні традицію дискурсу про свободу воління Декарт [26] поділяє людини на тілесну і духовну субстанцію. При чому свобода волі є безпосередньо притаманною духу характеристикою.

На цьому етапі концепція детермінізму зазнала метаморфозу своєї природи змінивши божественність на природність. Гоббс [29] можна сказати передбачив сучасне наукове розуміння детермінізму як ланцюга безперервних природних причинно-наслідкових зв'язків. В даному погляді на пристрій реальності свобода волі лише ілюзія створена людським незнанням

усіх сил впливаючих на її дії і бажання. Моральність сприймається як одна з природних причин.

Співвідношення свободи волі і детермінізму - одна з центральних проблем філософії взагалі, і філософії І. Канта[15] зокрема. Людину він сприймає в двох площинах: як емпіричний суб'єкт який підпорядковується природним законам (детермінована система) і як "річ в собі" окремо від світу яка володіє здатністю до самовизначення. Вищим проявом якого є моральна самозаконодавчість розуму.

Фіхте пропонує змінити акцент в розгляді питання про свободу волі з буття на діяльність, оголошуючи світ продуктом творчості Я, вільного по своїй суті, і підпорядковуючи знання совісті. Сприйняття причинно-наслідкових зв'язків стає лише ілюзорним розумінням несвідомої діяльності людської уяви. Свобода Я полягає в усвідомленні того, що розумне цілепокладання було досягнуто ним через проходження несвідомого чуттєвого потягу.

Зміст психології духу Г.Ф. Гегеля [30] відображає загальне для християнського світу розуміння свободи як призначення людини, вищим проявом якого є моральний акт і його збіг з рішенням розуму.

Розуміння свободи волі у Ф. Шеллінга[31] як чогось метафізичного, що виходить за рамки автономного розуму, в якому за певних обставин людина здатна свідомо вибрати зло, виключало тлумачення її як панування розуму над чуттєвою першоосновою .

Марксизм[32] слідує гегельянській традиції сприймає свободу волі через фільтр практичної інформативності. Згідно Ф.Енгельсу[33] свобода волі є лише "здатність приймати рішення зі знанням справи".

А. Шопенгауер[15] трактує волю як річ в собі що є нічим іншим як ілюзією свідомості.

20 століття ознаменувалося роз'єднанням таких понять як свобода і незалежність, свобода і активність висунутим Н. Гартманом[22]. В даному

погляді людина стає вільною не тільки по відношенню до "нижчого" шару реальності - світу детерминированному своїми законами, але і по відношенню до вищих субстанцій - Богу наприклад. Ідеальне виступає орієнтиром, але не визначає вчинків індивідуума. Гартман[22], доповнюючи ідеї Канта, стверджує що належне окреслює спектр можливостей людини, але для їх реалізації потрібно реальна воля, що уособлює незалежність індивіда, але не самого ідеального принципу.

Екзистенціалізм в свою чергу доводить сприйняття свободи волі до "трагічного абсурду": в релігійному екзистенціалізмі свобода волі - це дотримання вказівок трансцендентальної сутності озвучених совістю, а ось атеїстичний екзистенціалізм чимось близький до антропоцентризму ренесансу (виключаючи існування Бога звичайно) і стверджує що під свободою волі слід розуміти здатність людини утвердити себе через конструювання цінностей (яких не існує об'єктивно в природі) таким чином здійснюючи власну свободу.

З появою науки в сучасному її розумінні, зокрема фізики, маятник осмислення свободи волі серйозно хитнувся в бік детермінізму. Якщо все підпорядковується жорстким законам класичної фізики, то чому людина повинна бути винятком? Але поява теорії ймовірності, синергетики та квантової фізики відкрило нове розуміння випадковості для науки і вдихнула друге життя в дискусію про свободу волі.

У сучасному дискурсі існує чотири основні точки зору на представлену проблематику, це власне: детермінізм (абсолютна і загальна причинність і зв'язаність всього), компатибілізм (він поєднує свободу волі і детермінізм, останній розуміється як тезу про те, що в кожен момент часу у світу є тільки одне можливе майбутнє), індетермінізм (погляд заперечує або об'єктивність причинного зв'язку, або пізнавальну значимість причинного пояснення в науці) і лібертаріанство (постулює свободу як основний принцип).

Висновки: Сутністю питання свободи волі займали одні з найрозумніших людей за всю історію людства такі як Сократ і Платон, І.Кант і Г.Гегель, але вирішити його остаточно так і не вдалося. Питання свободи волі - це питання екзистенціальної автономії людини в здійсненні своїх прагнень, тотожності дій як собі самому так і деякому ідеалу (існуючому зовні або зазначений таким самим індивідумом).

Свобода волі поки є "вічною проблемою", а для нашої магістерської роботи невирішеною проблемою є визначення сутності, змісту, проявів та форми свободи волі суб'єкта розвитку.

1.2. Сутність «свободи волі» та поняття, що його позначає

Свобода волі - що це? Чи є вона? І якщо є, то чи володіє нею людина? Ось ті три питання які я спробую розглянути і дати на них відповідь.

Щоб розглянути поняття "свободи волі" пропоную почати з розбору концепцій які в нього входять: "свобода" і "воля". Свобода - є однією з центральних культурних ідей європейського суспільства, вона містить в собі концепцію того, що суб'єкт в прийнятих ним рішеннях є головною визначальною їх причиною, його рішення безпосередньо не обумовлені ніякими більш факторами крім нього самого. Але чи можливо таке?

Як і всі поняття, які розглядає та осмислює людина, це поняття розкривається в протиставленні до своєї протилежності. Свобода була завжди пов'язана з ідеєю долі, долі і призначення. У свою чергу, доля може трактуватися як ідея загальної передбачуваності подій, суворе слідування буття причинно-наслідковим зв'язкам що не можуть бути порушені.

Якщо розглянути світ як детерміновану систему, в якій немає місця об'єктивним випадковостям (суб'єктивну трактування у вигляді неповноти

знань ми усвідомлено відмітаємо через те, що вона очевидно присутня на даному етапі розвитку людства), в такому випадку неможливий якісний перехід на новий рівень такої системи і / або створення нової. В такому світі система або буде працювати вічно, або не буде працювати зовсім оскільки не може змінитися. Так як критерієм всієї діяльності людини є практика, то на її основі і завдяки синергетиці ми бачимо, що в нашому світі системи як можуть переходити на новий рівень існування перетворюючись у щось принципово нове, так і згасати втрачаючи свою стабільність назовсім припиняючи своє існування. З цього положення випливає, що на протигагу абсолютній механістичній передбачуваності приходиться випадковість, яка в своїй абсолютній іпостасі як царица чистої непередбачуваності, що не має нічого сталого, теж не життєздатна в нашій реальності.

Подібними питаннями займається синергетика. Випадковість в синергетиці є однією з ключових категорій. Системи з атрибуцією випадковості називають нерівноважними. В ході розвитку нерівноважна система виявляється в стані сильної нестійкості, неусталеності та підходить до переломного моменту, коли подальша еволюція системи передбачає не єдиний шлях розвитку, а наявність кількох можливих альтернатив. Такий стан називають біфуркацією, і вона характеризується тим, що система як би «коливається» перед вибором, і найменша флуктуація (випадкове відхилення фізичної величини від середнього значення) може направити еволюцію системи по абсолютно новому шляху. Біфуркація - якісна зміна характеру розвитку нелінійної системи при зміні її параметрів. Оскільки часто важко передбачити, в якому стані опиниться система після проходження цього рубіжу, можна сказати, що біфуркація - це «царство випадковості». Таким чином, випадковість визначає характер якісного стрибка, який веде до метаморфозу системи, або до більш складного стану або до спрощення. В результаті може виникнути більш складно організована структура, з переважаючим материнську систему рівнем впорядкованості, або ж може

початися стохастичний, тобто абсолютно спонтанний і непередбачуваний розпад структури.

Ми плавно переходимо до думки, що реальність містить у собі яесь співвідношення випадковості і необхідності, що дозволяє забезпечити "паливо" для стабільності існування, переродження або ж згасання систем, тобто суцього.

Так само свобода може трактуватися як відсутність обмежень, що неможливо в абсолютному значенні. Але ось у відносному лише підкріплює думку про те, що свобода - це явище співвідношення випадковості і необхідності, так як і в випадку з необхідністю і з випадковістю окремо свободи бути не може бо вони обмежені в собі як окремі і єдині засоби організації суцього. Виходить що або свобода - це співвідношення, або пусте поняття. Я стверджую перший варіант.

Таким чином, щоб існувала свобода вона повинна бути чомусь протиставлена, або бути композитної ідеєю, що складається з двох інших, абсолютних, які окремо не можуть існувати. Насмілюся висунути тезу, що свобода складається з єдності, протилежності та є співвідношенням необхідності і випадковості.

Тобто якщо проводити аналогію вищевказаної ідеї, то знаючи всі внутрішні і зовнішні фактори, що призвели людину до моменту в який вона повинна зробити вибір між декількома варіантами розвитку подій ми можемо передбачити його рішення тільки з якоюсь ймовірністю, а не зі стовідсотковою точністю навіть знаючи всі фактори, що впливають на його рішення.

На цих положеннях ґрунтуються такі висновки:

- 1) Свобода існує. Хоча вона має обмежений в просторі і часі характер.
- 2) Свобода як явище не може бути абсолютним.

3) Світ підкоряється причинно-наслідковим зв'язкам, але причина не завжди безпосередньо зумовлює наслідок. Що, в свою чергу, є свідченням наявності об'єктивної випадковості.

Таким чином, свобода - це філософське поняття, яке позначає можливість людини втілювати свою активність, обмежену в просторі і часі, має відносний характер, є протилежною категорією випадковості та необхідності, визначає самореалізацію, автономію та самобутність людини.

Наявність випадковості даному погляду на поняття свободи обов'язково. Але які види випадковості можна виділити?

Можна виділити як мінімум один тип випадковості який ми можемо спостерігати в повсякденному житті - суб'єктивну випадковість. Поняття про таку випадковість ґрунтується на відсутності повної інформації про процеси які протікають в світі з чого випливає, що суб'єктивне сприйняття не здатна дати повну картину всіх факторів, що впливають на те, що відбувається, від чого і з'являється ефект випадковості деяких подій. Але чи може бути якийсь інша різновид випадковості?

Тут потрібно згадати, що таке суб'єкт, об'єкт а також суб'єктивне і об'єктивне. Згідно філософського словника "суб'єкт - носій діяльності, свідомості і пізнання; індивід, що пізнає зовнішній світ (об'єкт) і впливає на нього в своїй практичній діяльності. Людина або консолідована група осіб, суспільство, культура або навіть людство в цілому, протиставлені пізнаванню або перетворюванню об'єктам.", а "об'єкт - філософська категорія, що позначає річ, явище або процес, на які спрямована предметно-практична, керуюча і пізнавальна діяльність суб'єкта (спостерігача); при цьому в якості об'єкта може виступати і сам суб'єкт. Об'єкт не тотожний об'єктивній реальності". Суб'єктивне так визначається словником: "те, що характеризує суб'єкт або ж є похідним від суб'єкта і його діяльності". Поняття "суб'єктивного" майже завжди пов'язане зі сприйняттям чогось зсередини безпосередньо. А ось "об'єктивне - те, що існує незалежно від індивідуальної

свідомості; концепція істини, незалежна від індивідуальної суб'єктивності (упередження, викликане сприйняттям). Затвердження вважається маючим об'єктивну істинність, якщо його умови істинності виконуються без упередженості, викликані розумним суб'єктом".

Виходячи з цього ми можемо сказати три речі: по-перше, світ пізнаваний тільки в співвідношеннях його елементів та складових, один з одним; по-друге суб'єкт-об'єктний зв'язок - це різні полюси сприйняття; по-третє, що об'єктивне - це щось спільне для всіх суб'єктів, які його сприймають і існує незалежно від того чи є свідомість, яка сприймає світ чи ні, тобто ідея того, що світ поза нашого сприйняття існує та є трансцендентним. Виходить, що будь-яке дослідження світу завжди має всередині себе суб'єкт у вигляді дослідника (людини або розумного восьминога наприклад) та об'єкт у вигляді предмета дослідження (поведінка частинок у вакуумі або способи вирощування каченят). Сприйняття без сприймача не існує, а отже сприйняття - суто суб'єктивне явище.

Зараз людство у вивченні природознавства підійшло до тієї межі коли інтерпретація відкриттів що відбуваються в науковому світі не менш важлива ніж ці самі відкриття тому, що всі старі уявлення про матеріальність і нематеріальність світу поступово проходять серйозну перевірку практикою. Саме в інтерпретації і пошуку нестандартних ракурсів для вивчення чого-небудь філософія має найбільш широкий інструментарій. Яскравими прикладами таких важливих починань, які можуть змінити все, є спроба створення нової фізики без спостерігача і серйозний розгляд концепції "квантового свідомості" (перше знаменує ще більше розмиття меж між суб'єктом і об'єктом, а друге, в теорії, може довести раз і назавжди наявність свободи волі науково).

І тут ми підходимо до "дрімучого лісу" сучасної (і не дуже) фізики. Якщо коротко, то в світі субатомних явищ фізики стикаються з однією суттєвою проблемою: неможливо передбачити поведінку навіть однієї,

окремо взятої субатомної частки. Нільс Бор в 1913 р пропонує нову модель атома[34], що володіє властивістю квантової уривчастості. Електрони, що обертаються навколо ядра, здатні переходити з однієї орбіти на іншу. Цей перехід здійснюється наступним чином: у електрона немає проміжних положень - він просто зникає в одному місці і з'являється в іншому. При цьому якщо у електрона є на вибір кілька орбіт з меншою енергією, не можна визначити, на який із них він виявиться. Можна тільки будувати імовірнісні припущення. У 1924 р французький фізик Луї де Бройль[35] висуває гіпотезу про те, що матерія, подібно до світла, має двоїсту природу - електрони є одночасно частками і хвилями. Ця гіпотеза отримала експериментальне підтвердження. Макс Борн[36] вважав, що хвилі електронів - це хвилі ймовірності. Спираючись на відкриття колег Вернер Гейзенберг[38] в 1927 р формулює знаменитий принцип невизначеності: неможливо одночасно виміряти положення та імпульс (кількість руху) електрона або іншого квантового об'єкта.

Вимірювання однієї характеристики робить невизначеним іншу. У більш загальному вигляді це означає, що неможливо одночасно виміряти і швидкість, і положення частинки. Дослідження радіоактивності показали, що розпад радіоактивного ядра відбувається індивідуально і в випадковий момент. Вчені знову зіткнулися з тим, що можна визначити тільки статистичну тенденцію, що поширюється на велику кількість випадкових подій, але ніяк не передбачити час звершення одиначної події. Зі сказаного впливає ще одна важлива властивість: то, як проявляє себе випадковість, залежить від різних рівнів опису. Поодинокі випадкові події непередбачувані, але для масових випадкових явищ можна виявити статистичні закономірності. Статистична фізика і квантова механіка, в основу яких закладено ймовірні методи, в першій половині ХХ ст. забезпечують колосальний приріст знань про світ. Однак квантова механіка перевертає науковий світ з ніг на голову - вона показує, що ймовірність є

сутнісною частиною реальності. При цьому Н. Бор дотримувався позиції, що отримана невизначеність відображає не будову реальності, а лише нашу здатність пізнавати її, обмеженість доступних нам методів опису. Н. Бор[38] розглядав квантові об'єкти як трансцендентні явища, недоступні для розуміння в рамках звичайного фізичного сенсу. Таким чином, його позиція вказує на гносеологічний, а не онтологічний характер труднощів, що виникли при інтерпретації квантової механіки. Варто відзначити, що і на сьогоднішній день, у другому десятилітті ХХІ ст., проблема інтерпретації подій квантового світу залишається як і раніше невирішеною. Справа в тому, що до цих пір не існує моделі, яка охоплювала б явища мікросвіту і відображала б його нетривіальну складну топологію. Неясно навіть, чи можливе створення такої моделі в принципі. Ймовірно, одна з причин - звичка нашої свідомості до макрооб'єктів. Ми мислимо субатомні частинки маленькими аналогами відомих речей, однак вони мають властивості, які онтологічно не мають аналогів в нашому "класичному" світі. Свідомість припиняє конструювати, смислостворювати феномен, вичерпавши ресурси уяви.

Зараз ми розуміємо, що хоча світ ядерних частинок дуже незвичайний, наш макросвіт досить стабільний, і квантові ефекти в ньому не застосовуються напряму. Однією з ключових констант нашого світу є постійна М. Планка[39]. Це дуже мале число, яке обмежує масштаб застосування квантових ефектів, і не дозволяє квантово-механічній випадковості вторгнутися в наш світ. Але механізм впливу і його наявності ще залишається питанням відкритим. Наприклад, для макрооб'єктів неможливою є телепортація, і для нас це хороша новина, оскільки ймовірність і уривчастість в тому вигляді, в якому вони існують в субатомному просторі, не дозволили б виникнути і розвинути на Землі такій складній структурі, як життя. Тут ми підходимо до важливого висновку некласичного природознавства: випадковість в мікросвіті володіє якісно

іншими характеристиками, що не представлені в макросвіті. Властивості випадковості змінюються в залежності від просторових масштабів (мікро і макро), в яких вони вивчаються. Випадковість є йманентною властивістю квантового простору, з нею нерозривно пов'язане просторове положення і переміщення квантових об'єктів.

Якщо взяти до уваги все перераховане вище то об'єктивна випадковість існує, іманентно властива мікросвіту і проявляється в макросвіті, але наскільки ці дві випадковості пов'язані поки не можна сказати. Зараз, наприклад, розробляються і шукаються способи експериментально довести квантову природу свідомості що в теорії може допомогти з поясненням свободи волі на практиці і можливим доказом впливу свідомості на квантові процеси. Та й взагалі фізика переживає кризу розуміння суб'єкта та об'єкта що знаходить відображення у створенні нової фізики без спостерігача.

Виходить свідомість і воля, міцно пов'язані, але про це трохи пізніше і в наступному розділі.

З цього випливає кілька висновків і нових питань. Питання:

- 1) Чи поширюється ймовірнісний тип зв'язку на об'єкти більше елементарних часток? Іншими словами: наскільки випадковість субатомна впливає на макрооб'єкти і їх взаємодії?
- 2) Наскільки фізичне розуміння цього принципу пов'язано з ментальної його трактуванням? (наскільки взагалі можна пов'язувати концепцію "причина-наслідок" і природничі науки, фізику зокрема)
- 3) Яка природа взаємодій як явища взагалі?
- 4) Як розрізнити вірогідну і лінійну зв'язок на макрорівні керуючись "об'єктивною" випадковістю, а не суб'єктивним браком інформації?

Які взаємини між випадковістю, необхідністю і свободою?

Висновки:

1) Наші так звані "розвилки" розвитку подій завжди мають спрямованість в майбутнє. Якщо б ми мали вміння повертатися в часі, то легко могли б перевірити полі або моно варіантність потоку подій який ми сприймаємо, але такої можливості поки не виявилось, а це значить, що єдиним способом перевірити поліваріантність майбутнього - це спростувати існування ймовірнісних зв'язків причини і наслідку, при чому як в мікро, так і в макросвіті.

2) Об'єктивна випадковість існує.

3) Зв'язки між подіями завжди є, причина в порядковій послідовності завжди передуює наслідку, так само вона завжди є ключовим фактором впливу на результат. Іноді причина має нелінійний, а вірогідний зв'язок зі наслідком через домішки випадковості. Саме такі дії можна назвати вільними. Тобто результат в загальних рисах завжди обмежений якимось параметрами (будь то простір і час або якась інше характеристика), але без точно визначеної конкретики. А точність передбачення вкрай важлива, як і стовідсоткове втілення в життя. Саме ці два параметри могли б теоретично довести що світ детермінований. (На щастя поки в розріз сучасній квантовій фізиці і ймовірнісним методам дослідження)

Третій висновок я спробую пояснити на прикладі художньому. Давайте повернемося в стародавню Грецію і згадаємо про нещасного Едіпа. Передбачення про те, що Едіп вб'є батька і одружиться на матері було сказано йому самому вже коли він став дорослим і сам міг вирішити що з такими "чудовими" новинами робити далі. При цьому прогноз не має ніякої конкретики, немає інформації коли, де і як відбудуться як-би визначені події, чому так: чи не хотів оракул говорити докладніше тому, що сам не знав або не захотів сказати ми поки опустимо. (Це важливий момент) В цьому варіанті у нього з'являється вибір що робити, і наш герой вирішує виїхати якнайдалі і більше ніколи не повертатися. Але він не знає що його батьки прийомні. Він

подорожує, переживає купу пригод і все-таки зустрічає справжнього батька і вбиває його, після одружившись на матері.

Що можна сказати про передбачення? Звичайно воно збулося. Є точка А - де оракул озвучує фатальну новину і точка Б - де вона збудеться. Але між ними пунктиром проведений довгий ланцюжок подій і якщо ми трохи пофантазуємо, то можемо заповнити цей пунктир безліччю варіантів подій, що з точки А приведуть до розв'язки Б, але при цьому будуть відрізнятися як homo-sapiens і Тиранозавр Рекс. Також скажу, що одне пророкування й я можу зробити кому завгодно - це здійснення смерті. Але, між народженням і смертю буде таке різноманітне життя, що, таким чином, й я дещо "дельфійський оракул". З цього я можу зробити два важливих висновки.

По-перше, для визначення всесвіту як тільки детермінованої системи потрібно, щоб точність передбачення була стовідсотковою і виконувалася завжди і в деталях з подробицями. По-друге, конкретика неймовірно важлива бо ланцюжок подій що привів героя з точки А в точку Б так і самі ці "точкові" події можуть якісно відрізнятися один від одного при цьому зберігаючи параметри смерті царя і одруження на його дружині.

Повертаючись до визначення свободи через співвідношення випадковості і необхідності потрібно визначити використані раніше терміни. Згідно філософського словника "необхідність - це однозначно детермінована явище обмежене областю дійсності, передбачуване на основі знань про неї і непереборні в її межах", а "випадковість - це уявлення про один з граничних видів взаємозв'язків у світі, що характеризується відсутністю прямих закономірних зв'язків в поведінці і функціонуванні об'єктів і систем. В основі випадковості стоїть уявлення про незалежність, що веде до непередбачуваності відповідних явищ і процесів". Випадковість приходить ззовні, коли детермінованість знаходиться всередині.

Необхідність = замкнутість, випадковість = відкритість. Але відкрити можна тільки те, що замкнено, отже і ця пара нерозривно пов'язана.

Хоча при масштабуванні і можна те, що зовні обвести в рамку як новий шар пирога буття і наректи системою де є дві системи всередині і сказати що в цілому вона замкнута при такому підході ми зробимо ту ж помилку узагальнення і спрощення, що і з прогнозом оракула і упустимо деталі які ускладнюють картину, але дозволяють краще зрозуміти її суть. Так, система може бути замкнута, але всередині неї є дві відкриті і майже автономні системи які є один для одного зовнішніми.

Тут виникає питання понять "зовнішнього" і "внутрішнього". Якщо чесно то як на мене воно виходить далеко за межі "свободи волі" і є фундаментальним за своєю суттю. Тут ми по суті зачіпаємо питання об'єктивного і суб'єктивного сприйняття, якщо бути більш точним то відділення себе від усього для диференціації, створення стану конкретності і навпаки розчинення, небуття чим-небудь і буття всім відразу.

Якщо проілюструвати за допомогою антропофізації ідеї, то жива істота має очі та, в своєму потенціалі, може бачити, але може з якихось причин не навчиться цьому (будь то хвороба або ще якісь сумні обставини), але потенція зору вже існує всередині цієї системи. Хоча приклад не найвдаліший так як не враховує поняття емерджентності. Так, наприклад, щоб у всесвіті запалало сонце для цього повинні існувати атоми, які складуться в цю структуру, а для існування атомів субатомні частинки і т.д. Так звичайно можна до нескінченності копати або піти в метафізику і сказати, що першим була чиста потенція, але ми зараз не про це. Для нового потрібен фундамент, в якому прихований потенціал до цього нового, нехай він і не буде мати безпосередньо потрібних властивостей, властивостей, які з'являться під час переходу на новий якісний рівень.

Хочеться так само згадати свободу в контексті суб'єкта на прикладі мислення. Людське мислення упаковано у велику кількість обмежуючих його структур. Одними з таких обмежуючих факторів є наприклад таке загальне поняття як "Я", що містить у собі сукупність всіх психофізіологічних

змінних з яких складається особистість або, якщо говорити більш конкретно, матриця мислення яка може звужувати кількість і якість варіантів сприйняття реальності. Для вільного мислення необхідно виходити за рамки звичних розумових структур, тобто трансцендуватися від самого себе. Тільки так з'являться ті нові змінні зовні, що дозволяють побачити інші варіанти сприйняття або розвитку подій. Але при цьому все ще збережеться прив'язка до власного "Я", хоч воно може змінюватися у процесі. Саме цей зв'язок між між відносно сталим "Я" і його ігноруванням, тимчасовою відмовою від усталеного і звичного мислення і буде проявом свободи в мисленні.

З вищесказаного випливає те, що свобода з'являється на стику взаємодії необхідності та випадковості і є композитної ідеєю. Також вона з'являється на певному етапі самосвідомості коли мислячий суб'єкт рефлексує над своїми думками і діями трансцендуючись від самого себе і таким способом може вийти за рамки себе. За допомогою такого "виходу за рамки себе" можливе створення нових варіантів вибору.

Резюмуючи: свобода - це філософське поняття, яке позначає можливість людини втілювати свою активність, обмежену в просторі і часі, має відносний характер, є протилежною категорією випадковості та необхідності, визначає самореалізацію, автономію та самобутність людини. Це композитна ідея яка складається з співвідношення випадковості і необхідності і являє собою стан суб'єкта в якому він є визначальною причиною своїх дій.

Перейдемо до другої складової нашого базового поняття. Воля - що це таке?

Воля в розумінні європейської філософії - це специфічна здатність або сила, що має в основному два значення: 1) сила розуму самому визначати себе і бути здатним на саморегуляцію своєї поведінки і за сумісністю є відображенням внутрішнього прагнення до чогось (екзистенціальної

реалізації, поставленої цілі, морального самовизначення тощо); 2) якась фундаментальна властивість суцього.

Воля сама по собі як явище є прагненням суцього до чогось, тобто має інтенціональний характер. Реалізується це прагнення через прийняття рішень, виборів. Варто згадати, що цікавим аспектом сприйняття даного питання є соціальне його бачення. Так наприклад, людину яка не здалася під тортурами назвуть вольовою, прославляючи її прагнення подолати перешкоду і чистоту морального вибору що виключає можливість зради і підпорядкування волі мучителя. А прагнення наркомана дістати дозу виражене через подолання будь-яких серйозних і небезпечних перешкод буде трактуватися як безвольність. У цих прикладах є кілька цікавих площин, які варто розглядати уважно.

Уявімо, що прояв волі і в першому, і в другому випадку, пов'язано з усвідомленим вибором. У такому випадку, якщо не брати до уваги соціальну морально-етичну оцінку дій суб'єктів виходить інваріантно обидва вибори містять в собі характеристики якогось вольового вибору з подоланням складних обставин. Але є велика різниця в мотиві кожного з виборів і в його результатах. Так бранець вибирає болісний шлях розвитку подій керуючись вищими цінностями такими як відданість і дружба, що знаходяться в ієрархії цінностей вище ніж фізичні муки і часом навіть смерть. В якомусь сенсі бранець гинучи фізично виживає духовно зберігаючи свою гідність і честь. Таким чином, виходить, що він мало того, що має мотив соціально схвалюваний, а й реалізує при цьому свою волю, а не волю катів, мучителів, що спрямована на отримання інформації. Що стосується прикладу з наркоманом уявімо, що він теж ставить своїм вибором на "кін життя", але мотиви його в ієрархії цінностей куди нижче. В їх фундаменті стоїть базове, тваринне бажання людини припинити фізичне страждання (так звану ломку) від нестачі дози наркотичної речовини в організмі. Виходить його розум

підпорядкований тваринній частині людського буття настільки, що його базова тваринна воля до фізичного насолоди затьмарює все інше.

Виходить, що воля реалізується дієвим суб'єктом завжди, його інтенціональні дії є маркером реалізації. Але рівень, хоча швидше за все якість цієї волі має деяку кількість параметрів для її оцінки: починаючи від соціально-моральних і закінчуючи екзистенційно-метафізичними. Так само варто зазначити випадки коли добровільно або з примусу індивід виконує чужу волю.

Воля складається з інтенціонально спрямованих волінь, що борються всередині індивіда. Реалізація волі відбувається через прийняття рішень - виборів, які представляють собою дії або бездіяльність.

У зв'язку з цим можна виділити такі види волі у живих істот:

1) Розумна воля - реалізується співвідносно до вищих цінностей нехтуючи якимись із базових інстинктів. Вона проактивна - суб'єкт усвідомлює наявність альтернативи, може зробити вибір, при цьому вона вимагає наявності волі інстинктивної і свідомої плюс спільноти з мораллю, як прийнятих у суспільстві зводу вищих цінностей. Знаходиться на вершині ієрархії.

2) Свідома воля - в ієрархії стоїть вище інстинктивної тому як мінімум може відповісти на питання "чому я це роблю?" і вона так само проактивна але при ухваленні рішення мотиви індивіда не завжди орієнтуються на "вищі цінності". Вона вимагає наявності таких компонентів як: мислення, рефлексія і поява моральності як внутрішнього орієнтиру в прийнятті рішень.

3) Воля інстинктивна або біологічна - базове прагнення до виживання, продовження роду і т.п., вона реакційна за своєю природою - суб'єкт реагує не роблячи вибір і не усвідомлюючи його наявність, тобто інстинктивна за суттю. Не вимагає наявності мислення і рефлексії. Як богомол що підпорядковується лише інстинктам. Не вимагає наявності

соціуму і моралі, так само відсутня якийсь внутрішній кодекс прийняття рішень (моральність). Вибір як концепція відсутня.

Але потрібно розуміти, що така диференціація не абсолютна, так як всі перераховані вище види волі тісно взаємопов'язані між собою хоча і мають ієрархічний, вертикальний характер. Наприклад, поняття про честь (якщо ми беремо до уваги тільки матеріалістичний аспект питання) сформувалися з потреби співіснування людей в суспільствах з чого і виникає мораль і моральність. А саме наявність таких вищих цінностей мають витік з "волі інстинктивної" потрібно для появи "розумної волі". Так само хочеться відзначити, що вищі прояви волі проявляються тільки при наявності боротьби мотивів.

Ми приходимо до висновку що для наявності волі потрібно свідомість, але наявність волі не завжди має на увазі наявність вибору, він з'являється в міру розвитку свідомості до виникнення мислення, рефлексії та моральності як особистого "кодексу" для прийняття рішень. Свобода волі з'являється саме з етапу формування свідомої волі.

Резюмуючи: свобода волі - складне і багатозначне поняття. За своїм змістом її можна розділити на як мінімум на дві категорії:

1) Свобода волі суб'єктивна - це наявність внутрішніх передумов до розуміння концепції вибору та її реалізації. (Прикладом буде розумна або свідомо воля).

2) Об'єктивна свобода волі - наявність всіх відомих і невідомих альтернатив розвитку подій. (Така світова гра в "а що якщо ...")

Уточнивши предметне поле що міститься в понятті "свобода волі", ми визначаємо свободу волі як філософське поняття, що позначає здатність індивіда породжувати специфічну причинність своїх дій, в якій він є джерелом і водночас найвпливовішою з причин.

Таким чином, ми пререходимо до методологічних принципів та підходів вирішення проблемної ситуації свободи волі суб'єкта розвитку.

1.3. Методологічні принципи і підходи дослідження свободи волі суб'єкта розвитку

Визначення предметного поля дослідження, уточнення основних понять та генези наукової проблеми свободи волі суб'єкта розвитку перейдемо до осмислення основних методологічних принципів та підходів. Перш за все, необхідно розглянути базові положення філософського осмислення, того, що визначається як методологічні принципи, оскільки вони мають значення дороговказів саме в методології визначення напрямів дослідження, їх відповідності предметному полю та мають суттєві відмінності від інших видів принципів, наприклад, від методичних принципів та принципів соціальних практик. Потім нам потрібно визначити саме філософські підходи як найбільш загальні та обґрунтовані напрями дослідження, що мають свою специфіку мислення, світогляду та впроваджують інструментарій, що ґрунтується на результативності та досягнення цілей дослідження, що довели свою ефективність та були перевірені, верифіковані.

Почнемо з визначення поняття «принцип». В цьому питанні ми солідаризуємось з визначенням професора В. Воловика: «Суттєвий, стійкий, повторюваний, внутрішній, об'єктивний і необхідний зв'язок предметів і явищ позначається поняттям закон. Форма конкретного прояву закону є закономірність. Пізнана закономірність, покладена в основу тієї або іншої діяльності, є принцип» [23, с. 237].

Альберт Ейнштейн переконливо стверджував, що «для застосування свого методу теоретик в якості фундаменту має потребу в деяких загальних припущеннях, так званих принципах, виходячи з яких він може вивести наслідки». При цьому «не існує методу, який можна було б вивчити й систематично застосовувати для досягнення мети. Дослідник повинен скоріше вивідати у природи чітко сформульовані загальні принципи, що

відображають певні загальні риси сукупності, безлічі експериментально встановлених фактів» [23, с. 237].

Взявши за основу загальнонаукову класифікацію методологічних принципів колективу авторів підручника «Основи стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів» [23], сформулюємо методологічні принципи дослідження свободи волі суб'єкта розвитку .

Принцип загального зв'язку - ґрунтується на розумінні того, що вся доступна нам реальність є сукупністю предметів і явищ, що перебувають у найрізноманітніших відносинах, зв'язках один з одним.

У нашій роботі аналізується залежність зростання свободи волі суб'єкта розвитку при переході на цифрові стосунки держави та громадянина, глобальних суб'єктів формування цифрової культури та обмеження, розширення можливостей індивідуального суб'єкта розвитку.

Принцип розвитку - впливає з того, що матерії властивий абсолютний рух і відносний спокій. Цей принцип вимагає, щоб вивчення об'єкта здійснювалося в безперервному русі, зміні, розвитку.

Так розвиток інформаційної цивілізації безпосередньо пов'язаний та ґрунтується на здобутках індустріального суспільства, тому відносно суб'єкта розвитку формуються нові виклики як поєднання, так і орієнтації волі діяльності, досягнення та поширення свободи волі. Інший бік принципу розвитку визначає формування тенденцій не тільки прогресивного розвитку, а й його руйнування деградації, що визначає не тільки позитивні зрушення у розвитку, як прогресу, а й негативні тенденції як проявів регресу, занепаду та руйнації сучасного розвитку.

Принцип соціальної перспективи в історії дозволяє одержати знання про формування соціальної перспективи в сьогоденні (в актуальних подіях і процесах для сучасного суспільства), що має евристичне значення для існуючих і діючих соціальних суб'єктів (як у соціології, так і соціальному

управлінні, соціальній психології й педагогіці, а також у соціальній філософії).

Нам не можна забувати про формування соціальної перспективи від створення сприятливих умов задля повернення та поступового зростання свободи волі суб'єктів розвитку. Наприклад в період індустріального розвитку цивілізації, що якнайменше розвинутих та тих, що розвиваються країн, розширення свободи волі суб'єкта розвитку було пов'язаним не тільки з екстенсивним розвитком, охоплення нових територій та сфер, а й інтенсивним розвитком науки - у науково-технічному прогресі, вихід на новий масштаб суб'єктності та дієздатності людини - наприклад, освоєння атому та освоєння космосу. Зараз визначена перспектива поєднання суб'єктності людини та її масштабування за рахунок штучного інтелекту, у взаємодії-людина-техніка-навколишнє середовище.

Принцип об'єктивності – передбачає під об'єктивністю відтворення об'єкта таким, яким він існує сам по собі, поза і незалежно від людини та її свідомості.

Стан вирішення проблеми свободи волі суб'єкта розвитку в нашій країні на сьогодні вкрай незадовільний. Громадяни не вірять у можливість справедливості та порядку, вони зневірилися у власні сили, та звертаються лише до держави, іностраних інституцій або до обставин. Повернення до принципу об'єктивності, дослідження об'єктивних закономірностей, як розширення поля керованості життя за рахунок життєдіяльності поширює можливості та свободу волі суб'єкта розвитку.

Принцип історизму – полягає в обґрунтуванні глибинного зв'язку часів, обумовленості сьогодення й майбутнього з історичним минулим.

Цей принцип дає нам можливість розібратись що і коли пішло не так, де наша країна звернула не в той бік, і як в майбутньому нам виправити ситуацію по відтворенню свободи волі суб'єкта розвитку, обмеження виходу

за її міру - перехід на свавілля. Та принцип дає можливість розкрити свободи волі як принцип дієздатності суб'єкта розвитку .

Принцип ціннісного підходу – обумовлений специфікою суб'єктно-об'єктних відносин. В процесі вивчення соціальної дійсності проводиться науково-пізнавальний (логічний) і ціннісно-орієнтований аналіз.

Це підхід допомагає відповідати на питання, що нам дасть перехід на у визначенні міри волі та свавілля, свободи волі та її знищення волею насилля. Як впливатиме розширення свободи волі без міри, у майже непомітному переході до свавілля без етики, як ствердження єдності людей у духовному та ціннісному, на подальше життя нашої країни.

Принцип майбутнього – це підхід, відповідно до якого кожне явище варто розглядати з точки зору його майбутнього, присутнього в сьогоденні.

Так без віри у краще майбутнє людині важко планувати, мріяти та взагалі існувати, а тому і визначати волю як процес дієздатності людини у процесі діяльності..

Принцип актуалізму – припускає турботу про людей, що живуть нині.

У нашому випадку, повертаючи свободу волі суб'єкта розвитку до себе, впроваджуючи спрямованість людини на розвиток у своїй діяльності, ми визначаємо спрямованість волі на вирішення нагальних, актуальних проблем життя.

Користуючись системною методологією Лепського М.А. [24], виокремимо системний підхід дослідження свободи волі суб'єкта розвитку .

У системному підході на перше місце ставиться сукупність системних властивостей цілого, непритаманних складовим елементам системи, якщо їх розглядати окремо. Такий підхід концентрує увагу на тих взаємодіях, що стають причиною виникнення системних властивостей [25, с. 11-12].

Наше системне дослідження складається з декількох етапів:

Предметне дослідження (М. С. Каган) або морфологічне уявлення (О. М. Данчул), полягає у визначенні елементного складу соціальних процесів

за критерієм цілісності. Система діяльності суб'єкта розвитку розглядається в сукупності взаємодії між людиною та світами речей, людей, технологій. Визначається взаємопов'язаність елементів та компонентів структури діяльності суб'єкта розвитку.

Функціональне дослідження (М. С. Каган) або функціональне уявлення (О. М. Данчул). На цьому етапі визначається елементний, компонентний та органічний стани та зміни у функціонуванні діяльності суб'єкта розвитку.

Соціально-технологічний етап характеризується виявленням альтернатив та можливостей діяльності суб'єкта розвитку. Тут відбувається діагностика стану системи діяльності суб'єкта розвитку у проектування майбутнього, планування та програмування розвитку, пошук шляхів щодо розв'язання проблеми свободи волі суб'єкта життя як вищого рівня суб'єктності.

На генетичному етапі дослідження у системному підході аналізується процес становлення та життєдіяльності системи діяльності суб'єкта розвитку. Досліджується походження системи діяльності суб'єкта розвитку, процесу її формування та подальшої її долі в умовах розмивання міри між свободою волі та свавіллям.

Нашим основним методологічним підходом є діалектичний підхід, що роляється як філософська теорія про найбільш загальні закони та закономірності розвитку природи, людини та суспільства. Серед авторів визначимо Г.Гегеля[40], К.Маркса[40], Ф. Енгельса[40], Б.Кедрова, В.Шинкарука, В.Воловика та інших. Цей підхід спрямований на розглядає свободу волі у діалектичній тернарності свобода, необхідність випадковість, у протиріччі особистість суспільство, індивідуальне-колективне, у традиційних діалектичних категоріях сутність - прояв, зміст-форма, процес результат, причина-наслідок та інше.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СВОБОДИ ВОЛИ СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ

2.1. Діалектичний характер свобода волі у суб'єкт-суб'єкт- об'єктних відносинах

Діалектика як метод дослідження і аналітичного рефлексивного міркування досліджує єдність і протиріччя які виникають в процесі мислення. Центральним принципом такого способу мислення є нерозривний зв'язок двох протилежних категорій що дозволяє визначати одну з них через заперечення іншого. З цього принципу випливає знаменитий метод заперечення заперечення, що дозволяє вивести розуміння досліджуваних категорій на новий якісний рівень.

Суб'єкти які володіють волею вступаючи у взаємодію породжують різні типи вольових відносин. Процес реалізації цих відносин може реалізовувати принцип свободної волі, а може не реалізовувати. У контексті даного розділу хотілося б розглянути кордони вольових "полів" кожного індивіда, особливості їх взаємодій і характер результату таких перетинів. А також чи реалізується свобода волі в кожному з типів відносин. Уточню, що тут буде розглядатися суб'єктивна свобода волі.

Так як термін свободи волі протягом усього свого існування був пов'язаний з категоріями моралі і моральності хочеться зауважити діалектичний характер такого зв'язку, тому що абсолютні та відносні категорії добра і зла, як приклади двох полюсів цілісної схеми сприйняття світу, створюють дві принципово різні альтернативи для вибору і як наслідок реалізації свободи. Але ж мораль не єдина, хоч і сама наочна, міра диференціації можливих варіантів вибору. Можна цілком уявити собі ситуацію в якій моральний забарвлення варіантів розвитку подій буде однаковим або буде відсутнє зовсім. Ще й оцінка наслідків буде

неоднозначною (як часто і буває в реальності) і містити обидві категорії злого і доброго одночасно. Прикладом ситуації з моральної нейтральністю буде вибір на який фільм піти в кіно між декількома варіантами, за умови що людина усвідомлено (обгрунтовано) робить вибір картини. Моральну відносність вибору можна окреслити класичною задачею про поїзд та всіма її модифікаціями: є залізнична розвилка, на одному з шляхів до рейок прив'язані шість чоловік, на іншому одна людина, поїзд мчить у напрямку шістьох, але ви можете скористатися перемикачем і перенаправити поїзд на самотнього бідолаху (важливий момент - ні про кого з прив'язаних ми нічого не знаємо). Обидва варіанти будуть поганими для однієї зі сторін. Абсолютного добра чи зла тут знайти буде не можна, якщо тільки не дати волю фантазії і не додати купу нових уточнень.

Від питань моралі перейдемо до вольовим взаємин і їх типам. За результатом їх можна умовно розділити на дві групи:

- 1) Свобода волі всіх сторін реалізується.
- 2) Реалізується свобода волі тільки однієї або декількох із сторін.

Відносини передбачають добровільне волевиявлення сторін. У таких взаємодіях може бути кілька випадків:

- 1) Одна зі сторін без примусу приймає волю іншої як свою, робить це "з власної волі".
- 2) Обидві сторони приходять до компромісу і розробляють якийсь новий варіант їх загального волевиявлення.
- 3) Одна зі сторін або обидві відмовляються приймати волю іншого, або один одного і не намагаються змінити насильно рішення іншої сторони.

Всі ці варіанти мають на увазі реалізацію вільного воління і не посягання на волю одного суб'єкта іншим. Дотримується золоте правило юриспруденції "свобода одного закінчується там де починається свобода іншого".

Інший тип взаємодії носіїв волі можна назвати конфліктним, в ньому реалізація свободи волі сторін розподіляється нерівномірно або на користь тільки однієї з них. Зазвичай це випадки коли воля одного будь-яким чином суперечить волі іншого і при це одна або всі сторони конфлікту використовують насильницькі методи переконання. Свобода волі тут реалізує тільки одна або кілька сторін, або ніхто взагалі.

Варто також згадати, що дії індивідів можуть бути як детерміністичними, так і вільними. До першого варіанту відносяться мимовільні рефлекторні дії і ті, що йдуть в розріз волі самого індивіда і насадження ззовні. Другі пов'язані з усвідомленням і розумним рішенням.

За допомогою діалектичного підходу було окреслено діапазон результатів вольової взаємодії між суб'єктами волевиявлення за критерієм типу реалізації і реалізації взагалі. Але тут ми розглянули лише зовнішньонаправлені волевиявлення.

2.2. Воля як атрибут суб'єкта розвитку

Для початку хотілося б уточнити поняття розвитку. Розвиток[41] - це тип зміни який характеризується переходом з одного стану в інший, інший стан в свою чергу має володіти новими якісними і кількісними параметрами (створення нового зі старого). Розвиток матерії або свідомості зазвичай характеризується переходом від форм простіших до складноорганізованих.

Воля виявляє себе в психічній і фізичній активності, руху в напрямку поставленої мети. Воля свідомо регулює поведінку суб'єкта в ситуації постійного балансу між цілями індивіда і факторами які обмежують можливості їх досягнення. В даному випадку волю можна трактувати як інструмент інтелектуального планування покликаний для втілення в життя поставлених людиною цілей.

Виходить що свідома воля бере участь в регуляції таких психічних функцій людини як: мислення, уява, мова, пам'ять, сприйняття. Індикатором появи вольового контролю над цими процесами буде являтися їх розвиток від нижчих до своїх вищих форм.

Саме воля покликана вирішувати завдання свідомої саморегуляції суб'єкта в обставинах при яких виникають чинники що перешкоджають здійсненню нормального життя.

Її функцією є посилення мотивації і підвищення якості свідомої саморегуляції дій людини.

Механізмом створення додаткової мотиваційної сили, що спонукає до дії, виступає свідома зміна сенсу самої дії. У свою чергу, сенс дії обумовлений протиборством мотивів і може бути змінений за допомогою навмисного зусилля розуму. Вольова дія ж стає необхідністю лише тоді коли виникає якась перешкода з якою пов'язаний вольовий акт подолання тієї перешкоди. Однак попередньо потрібно усвідомити і розуміти суті проблеми яка виникла.

Свідомий розвиток за своєю природою стикається з перешкодами і для його подолання повинні бути сформовані так звані вольові якості.

Виділяють такі етапи формування вольових актів:

- 1) Усвідомлення потреби.
- 2) Усвідомлення потенційних шляхів задоволення потреби.
- 3) Прояв спонукальної сили, тобто мотиву.
- 4) Боротьба мотивів результатом якої стане вибір способу вирішення завдання.
- 5) План реалізації рішення.
- 6) Виконання діяльності та здійснення контролю над нею.
- 7) Оцінка результату.

Коли виникає процес вольової регуляції поведінки, яка виникла внаслідок актуальною потреби, між потребою і свідомістю виникає

особливий зв'язок. Описати його можна як виникнення волі внаслідок рефлексії своїх потягів для піднесення над ними, усвідомлення себе як суб'єкта і здійснення вибору між потягами.

Розвиток вольової регуляції поведінки відбувається в таких напрямках:

- 1) Зміна мимовільних процесів в довільні.
- 2) Збільшення ступеня контролю над своєю поведінкою.
- 3) Виховання особистих вольових якостей.

Кожен напрямок розвитку сили волі піднімає механізм і процес вольової саморегуляції на новий рівень. У регуляції поведінки прикладом такого можна назвати перехід від довільних рухів окремими частинами тіла до планування та управління складними комплексами руху м'язів.

Вироблення вольових якостей відбувається через свідому постановку складніших завдань самому собі і переслідування більш віддалених цілей, що вимагає докладання вольових зусиль протягом тривалого часового відрізка.

Виходячи з цього можна сказати, що свідомий вольовий акт завжди включає в себе боротьбу мотивацій різноспрямованих за своєю суттю. Свідома воля може гальмувати поведінку, яка так би мовити, "рекомендована" позитивними емоціями, в тих випадках якщо вона йде врозріз з моральними або етичними нормами. Прикладом такого служить відмова від шкідливих звичок. Вольові якості проявляються в поведінці пов'язаний з подоланням негативних емоцій викликаних болем, втому, небезпекою для життя.

Сила волі визначається не тільки вродженими якостями індивіда, але і його усвідомлено розвиненими рисами характеру в чималому ступені. Під силою волі варто розуміти максимальний параметр вольового впливу який може розвинути суб'єкт для досягнення поставленої мети.

Вольове управління поведінкою здійснюється за допомогою вольових якостей поділених на дві групи:

- 1) Сила волі, наполегливість і витримка.

2) Рішучість, самовладання і впевненість в собі.

Сам процес формування сили волі тривалий і бере свій початок в дитинстві. Всі компоненти особистості сприяють розвитку і прояву у неї здібностей. Усвідомлення цих здібностей впливає на формування психологічного образу і того як він буде проявлятися в діяльності індивіда. Одержимість чимось одним в певних обставинах може призвести до плачевних наслідків. Наприклад обмеженому або однобічному розвитку особистості. Усвідомивши важливість знань, можна за допомогою самоосвіти компенсувати прогалини і досягти високого культурного рівня. Вкрай важливо підтримувати проявлені схильності і створювати умови для розвитку нових здібностей. Не менш важливо формувати активне ставлення до життя, своїх зобов'язань і знань. Коли людина тяжіє до якоїсь діяльності і починає усвідомлювати свої здібності, то іноді відчуває почуття відповідальності перед суспільством, що мотивує її більше вимагати від себе. В іншому випадку, без формування працьовитості створюється неправильне уявлення того, що при великих здібностях не потрібно працювати, що все відбувається само собою. Але за умови що людина сформувала у себе позитивні риси характеру і усвідомила свій творчий хист зрозумівши його значення для власного розвитку, то така людина подолає всі перешкоди і втілить в життя свої плани. Воля є невід'ємною частиною розвитку суб'єкта розвитку. Вибачте за тавтологію.

Розвиток як зміна що характеризується рухом в сторону прогресу завжди пов'язана з подоланням перепон. Для адекватної протидії повинен бути механізм дозволяючий корегувати поведінку суб'єкта зсередини. Воля і являє собою ту саму специфічну здатність розуму яка дозволяє саморегулювати індивіду свою поведінку для створення необхідного опору регресивній силі.

2.3. Свобода волі як критерій дієздатності суб'єкта розвитку

Відповідальність за свої дії лежить в основі існування нинішньої цивілізації. Принцип осудності безпосередньо пов'язаний з вкоріненою в суспільній свідомості думкою що людина господар своїх рішень, дій та безпосередньо відповідальна за них. Тобто індивідуум асоціюється як з авторством прийнятого рішення, так і з джерелом його фізичного втілення - дією. Винятки теж є - наприклад ті випадки коли можна говорити про примус або залякування, також винятковими є обставини коли людина має психічні захворювання. Але в цілому парадигма сприйняття саме така.

Виходить що наявність або відсутність свободи волі безпосередньо впливає на розуміння справедливості і караності, а отже і дієздатності суб'єкта соціальних відносин. *Свобода волі стає критерієм дієздатності суб'єкта, як якісне визначення не стільки цілепокладання, а як енергії довести почату справу до кінця, зробити все щоб перевести мету у результат.* Саме тому кажуть про нерезультативну людину - вона не має волі, або політичної, або економічної, будь-якої, але завжди як якісної характеристики дієздатності.

Зв'язок між особистою відповідальністю і свободою волі починає простежуватися з Сократа і Платона: відповідальність людини виникає через знання морально-належного. Те саме "морально-належне" в розумінні архаїчному мало космологічні і / або божественні засади, що робило дотримання таких моральних законів непохитними. Але перемотавши касету філософських міркувань людства до атеїстичного екзистенціалізму ми побачимо, що тут розуміння моралі робить "кульбіт" і формуючим ці закони центром стає людина. Вона стає "мірою" всіх речей і раптово за непокору моральним законам покарання від світу або Бога не здійсниться, а ось від людини ще й як. Але така відплата не абсолютна.

Дієздатність як параметр дозволяє приписувати відповідальність індивіду і отже карати його є обов'язковим. Однак зміст поняття дієздатності як "здатності діяти" не є повним для обґрунтованості караності. Для цього дієздатність повинна включати в себе поняття особливої причинності яка забезпечує ототожнення дії і його причини з індивідом як джерелом, чим сутнісно в такий парадигмі і є наявність свободи волі.

Однак існує й інша точка зору при якій покарання за злочин повинно бути інваріантним по відношенню до вільної або детермінованої природі вольових актів. Наприклад компатибілізм вважає детермінізм і свободу волі абсолютно не суперечуючими один одному концепціями. Просто свобода волі в їх трактуванні схожа з тим як її визначають в суді коли оцінюють діяла особа по своїй волі чи ні. Таке розуміння йде в обхід метафізики. Компатибілізм визначає свободу волі як здатність діяти відповідно до власних мотивів за умови відсутності втручання інших людей. Такий погляд можна визначити як свобода волі суб'єкта здійснюючого акт волевиявлення без зовнішнього примусу або втручання іншого насильницького характеру. Але природи самої волі не розкриває, а лише акцентує її правовий, а отже практичний статус в розрізі соціальних взаємодій.

Цікавий погляд на тему надає генетика. Багато дослідників дотримуються думки що лєвова частка поведінки людини можна пояснити генною схильністю, еволюційною історією та особливостями роботи мозку. Такий біологічний детермінізм звичайно заперечується, так як поки не можна з точністю визначити співвідношення впливу біології та середовища (культурного, природного, соціального і т.д.), але змушує задуматися про можливий перегляд концепції відповідальності і дієздатності як наслідок. Ще хочеться відзначити цікаву думку Стівена Пінкера на цей рахунок: він робить акцент не на специфічній причинності дії, а на наявності реакції живих істот на похвалу і покарання. Правові наслідки даного погляду мають виховно-

превентивний характер. Виходить що дієздатність як покладання або прийняття відповідальності можна виховати.

Резюмуючи ми отримуємо два принципово різні погляди на розуміння дієздатності: практичний і онтологічний. Перший розглядає дієздатність у відриві від свободи волі як специфічної самопрічинності, другий же навпаки нерозривно пов'язує ці два поняття.

Розгляд особистості як суб'єкта, тобто як способу реалізації людиною своєї “власне людської” суті в світі, бере свій початок у роботах С.Л. Рубінштейна, в яких до базових якостей суб'єкта відносяться активність, творче джерело, здібність до самостійності, самодетермінації, самоудосконалення [13]. Для С.Л. Рубінштейна одним із ключових моментів в реалізації можливості людини бути суб'єктом було “етичне” вимірювання його проявів, пов'язане з екзистенційними категоріями “вибору”, “свободи”, “відповідальності”, “сенсу”. Розгляд суб'єкта як “творця своєї історії, вершителя свого життєвого шляху” було продовжено А.В. Брушлинським, оскільки “це означає ініціювати і здійснювати ... види специфічно людської активності” [4, С. 5], що цілком відповідає домінуванню діяльності над суб'єктом і якостей над особистістю в суб'єктно-діяльнісному підході.

Значним здобутком було обґрунтування суб'єкта діяльності як цілісності А.В. Брушлинським: “суб'єкт – це вища системна цілісність всіх складних і суперечливих якостей, у першу чергу психічних процесів, станів і властивостей, свідомості і несвідомого” [5, С. 10]. Окремим відходом від цілісного уявлення суб'єкта стало розуміння його як властивості, що з цілісності зробило лише характеристику. Так, К.В. Карпинський у монографії, присвяченій поняттю суб'єкта життя, аналізує суб'єкт як “окремий прояв особистості в певному виді довільної активності, виражений в особовій регуляції цієї активності” [8, С. 16]. О.М. Волкова визначає суб'єкт як “властивість особистості продукувати ... зміни. В основі цієї властивості лежить відношення людини до себе, як до діяча” [6, С. 35], тобто

як до “першопричини власних дій” [6, С. 37]. О.А. Сергієнко приводить наступну дефініцію: “суб’єкт – якісно визначений спосіб самоорганізації, саморегуляції особистості, спосіб узгодження зовнішніх і внутрішніх умов здійснення діяльності в часі, центр координації всіх психічних процесів, станів, властивостей, а також здібностей, можливостей і обмежень особистості по відношенню до об’єктивних і суб’єктивних цілей, домагань і завдань діяльності” [14, С. 185], яке сходить до поглядів Б.Г. Ананьєва, де людина, як суб’єкт, виступає як певний етап людського розвитку, що припускає формування психічних властивостей і механізмів в процесі професійної (виробничої) діяльності [2].

Але етап не визначає окрема або навіть комплексна властивість. оскільки в теорії Б.Г. Ананьєва, яка розвивалася в роботах Б.Ф. Ломова, не заперечувалася цілісність - а навпаки стверджувалася. Особливу увагу він приділяє базовій характеристиці людини – її цілісності як суб’єкта життєдіяльності. Ця характеристика увійшла у дефініцію як “живий тілесний індивід”, але, на нашу думку, втрачено в дефініції розуміння особистості як сукупності соціальних відносин, відносин між людьми.

Для Б.Г.Ананьєва “суб’єкт – це живий тілесний індивід, включений у загальний взаємозв’язок явищ матеріального світу, що підкоряється об’єктивним законам буття” [11, С. 144]. Якщо звернутися до праць С.Л. Рубінштейна, стає зрозуміло, що він не вводив нового поняття в психологію, а сам термін “суб’єкт” використовував або стосовно людини у філософському сенсі, як позначення ініціюючого джерела діяльності. На це вказують перші рядки розділу “Предмет психології” з фундаментальної праці цього автора “Основи загальної психології”: “Психічні явища виступають як процеси і як властивості конкретних індивідів; на них зазвичай лежить відбиток чогось особливо близького суб’єктові, що їх випробовує”, і далі: “Свідомість людини – не замкнений внутрішній світ. Свідомість суб’єкта не зводиться до чистої, тобто абстрактної, суб’єктивності, що ззовні протистоїть

всьому об'єктивному” [13]. Якості суб'єкта, які були виділені С.Л. Рубінштейном (творчість, активність, самодетермінація, відповідальність і ін.) є, перш за все, якостями людини, яка доводить діяльність до максимального ступеня - “суб'єкта життя”.

Продовження напряму дослідження суб'єкта було зроблено в 1970-80-х рр. К.А. Абульхановою-Славською [1], яка при обґрунтуванні власної концепції “виявила” роль суб'єкта в концепції С.Л. Рубінштейна, яка створювалася з 1920-х по 1950-ті рр. Потім таке трактування було підхоплене іншими психологами [3;6; 8; 10; 14; 15]. Цікавим є підхід В.А. Татенко до визначення суб'єкта. Згідно її думки, суб'єкт – це “істота, яка самоінтегрується по “висхідній” навколо своєї суті, що самостійно, вільно і творчо здійснює свою життєдіяльність і розвивається в цій якості впродовж всього життя у формі особистості, індивідуальності як специфічно людських відносин” [15, С. 185]. Тут поняття суб'єкта пов'язане з філософським, гносеологічним контекстом, через праксеологічне діяльнісне що дає підставу для розгляду особистості як суб'єкта життєтворчості в тому сенсі, що вищим рівнем діяльності є творчість. Так, людина як суб'єкт вирішує три завдання: 1. Пізнання і перетворення свого зовнішнього світу. 2. Пізнання і розвиток свого внутрішнього світу. 3. Пізнання і розвиток себе як суб'єкта власного психічного життя, і свого буття взагалі. Але більшість досліджень не може подолати гносеологічну діаду “суб'єкт – об'єкт”.

До того ж для визначення вольових основ суб'єкта, необхідно з'ясувати те, що є розвитком в цілому та соціальним розвитком зокрема.

У розумінні розвитку ми солідаризується з розумінням атрибутивних характеристика , зробленим моїм науковим керівником М.А.Лепським. Розглянемо основні суттєві характеристики розвитку.

О.П. Огурцов звертає увагу на те, що «термін «розвиток», зокрема німецьке слово *Entwicklung*, не відповідає тому змісту, яке вкладається у це поняття. Справа у тому, що у нашому уявленні розвиток – це таке

перетворення форм, яке завжди передбачає нововведення, прирощення, утворення нового» [2, С.9.]. Це суттєва ознака розвитку - наявність нововведення, прирощення, утворення, як розгортання нового стосується єдності змісту та форми цілісності, але це не одна-єдина атрибутція розвитку.

Разом з тим необхідно враховувати, що зміст розвитку - це не лише уявлення про існуючі потенції, але й уточнення змісту категоріями «оригінальність та випадковість відкриття, інновації, творчості та інших» (О.П. Огурцов). Саме це суперечить класичному визначенню розвитку. У вітчизняному суспільствознавстві та філософії класичним є визначення категорії «розвитку», як незворотної, спрямованої, закономірної зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, тоді як звичайні зміни характеризуються зворотністю, циклічністю, відтворюваністю. Часто зміни бувають випадковими, безсистемними, поодинокими, що свідчить про відсутність закономірності. Якщо зміни не мають спрямованого характеру, то це показник відсутності попередньо накопичених передумов. Тому такі процеси позбавлені внутрішнього взаємозв'язку, властивого саме розвитку. Іноді під розвитком розуміють якісну зміну основи існування об'єкта – перетворення світоглядної основи свідомості (Г. Гегель, І. Кант) або способу виробництва (К. Маркс) [3, С.11]

У класичному визначенні найважливішими атрибутами розвитку є незворотність, спрямованість та закономірність зміни, які є протилежними випадковості, безсистемності та поодинокості, як незакономірності. Часто-густо втрачається або не акцентується увага на внутрішній детермінації взаємозв'язку протилежностей як здійснення закону «єдності та боротьби протилежностей» у визначенні протиріччя як джерела розвитку. При цьому необхідною є сукупність атрибутивних характеристик. На це звертає увагу Є.Г. Юдін. На наш погляд, не менш важливим для визначення розвитку є врахування внутрішнього взаємозв'язку та якісних змін у цьому процесі.

Так, у Є.Г. Юдіна «лише одночасна наявність усіх зазначених властивостей виділяє процес розвитку серед інших змін: зворотність змін характеризує процес і функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій); відсутність закономірності характерна для випадкових процесів катастрофічного типу; при відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватись, і тому процес лишається характерної для розвитку єдиної, внутрішньої зв'язаної лінії. У результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкту, що виступає як зміни його складу або структури (тобто виникнення, трансформація або зникнення його елементів та зв'язків» [4, с. 561].

На думку М.А.Лепського: «Закономірність та незакономірність є критеріями розрізнення розвитку та випадкових змін, але розширення випадковості у бік катастрофічного типу не є доцільним, оскільки катастрофа може бути цілком закономірним результатом регресивного розвитку. Вірно визначається у закономірності як критерію демаркації – єдина внутрішня зв'язана лінія розвитку. Але сама ця лінія може бути висхідною – прогресивний розвиток, крайнім етапом якого є стрибок до якісно нового стану, як революція, або низхідною – де міра визначена кризою з подальшим якісним незворотнім спрощенням та руйнуванням - катастрофою. Випадкові зміни також не можуть бути однозначно зведені до катастрофічних, дійсно нещасний випадок має місце у соціальному житті як неочікуване зчеплення факторів, але зчеплення факторів може бути позитивним відомим як вдача, везіння, які не є очікуваними та оцінюються як несподівано бажаними. Випадкові події, що оцінюються, мають велике значення у відображенні сценарного мистецтва у понятті «перипетія», як зміні стану головних персонажів з щастя на нещастя або навпаки. Необхідно визнати, що випадкові події у дійсності відображають суб'єктні дії по «виправленню лінії розвитку», тому випадкові події визначають суб'єктну діяльність як фактор розвитку у виборі лінії

розвитку, якщо є хоч якийсь шанс для цього. До того ж випадковими, часто-густо, суб'єкти визначають неусвідомлені або детерміновані іншими суб'єктами (іншими за суб'єктністю або іншомасштабними суб'єктами). Випадковість для усвідомлення з позиції того чи іншого суб'єкта відцентрована цією позицією, але може відображати закономірність неусвідомленого суб'єктом процесу (об'єктивного, масового, або прихованого від візії суб'єкта, за його горизонтом світосприйняття або іншого масштабу).

На думку автора: “На наш погляд, будь-який соціальний розвиток як розвиток взаємодії між людьми, визначений суб'єктною діяльністю, як спрямування та, якщо потрібно, виправлення випадковості негараздів, тому проблемна орієнтація є основною у людському розвитку, у будь-яких його проявах та видах. У цьому має відображення суб'єктної свободи вибору. Це можливо визначити як закон суб'єктної визначеності спрямування соціального розвитку, здійснення об'єктивних суспільних потреб відбувається у суб'єктній діяльності. Цей закон має відображення у суб'єктному вирішенні колізій, як зіткнення суб'єктів у здійсненні власної діяльності. Наслідком цього закону є масштабування діяльності суб'єктів, які опиняються в управлінській підсистемі, як центри прийняття рішення про подальший розвиток, або у суспільній точці бі- або поліфуркації. Управлінська підсистема масштабує силу рішень у солідарності, об'єднанні, коли «тіло» (народні маси) охоплюється діяльністю з її цільовими ідеями”.

У якості методологічно обґрунтованого ми у своїй роботі беремо також положення про те, що у розвитку необхідно враховувати тріаду об'єктивного, суб'єктивного та випадкового.

Давньоперсидський пророк Заратустра (Зороастр) близько 3000 років тому висловив ідею про те, що «в кожному аспекті нашого життя присутніми є елементи випадковості, вибору та зумовленості. Може бути,

свобода вибору все ж таки не ілюзія. Однак вибір – тільки одна з трьох складових. А ось взаємодія вибору, випадку (хаотичності) та зумовленості (законів природи), справді, підносить чимало сюрпризів [7, С.53]. Зміст поняття «розвиток» ставить проблему визначення та погодження процесів діяльності (суб'єктивної, проблемно-діяльній складовій розвитку), випадковості (хаотичній складовій розвитку), зумовленості (об'єктивної, закономірної складовій), а також взаємодії, що має визначеності інтерсуб'єктної (синхронної взаємодії суб'єктів), понадсуб'єктної (діахронної взаємодії, наприклад, як у сталому розвитку міжпоколінній взаємодії), метасуб'єктної взаємодії (різномасштабної взаємодії) та у холистичному (результуючому, інтегральному) процесі. [42 С.77.]

Визначення базових для соціального розвитку потребує визначення і специфіки сталого людського розвитку. «Людський розвиток – це процес розширення можливостей вибору людьми, ким бути і що робити, згідно їх життєвих цінностей. В центрі уваги попередніх Доповідей про розвиток людини знаходились питання розгортання соціальних, політичних і економічних можливостей для розширення такого вибору. Розглядалося те, яким чином політика справедливого росту, розширення можливостей в соціальній сфері і поглиблення демократії можуть підвищити якість такого вибору для всіх людей світу. Ще однією життєво важливою «складовою» людського розвитку, для якої складно знайти критерій і просто дати визначення, є культурна свобода: вона має першорядне значення для здібності людей жити згідно до їх вподобань. Прогрес культурної свободи повинен бути центральним елементом розвитку людини, а для цього необхідно вийти за рамки соціальних, політичних і економічних аспектів розвитку, оскільки вони не гарантують такої свободи» [43, с. 7].

Поступово диференціація проблематики ідеї «людського розвитку» розширюється за рівнями і послідовно *формує проблему інтеграції*

предметного поля ідеї, спрямовує увагу на теоретичну цілісність в процесі глобалізації, вводяться не тільки пошук розширення можливостей індивідуального рішення, але і розглядаються надіндивідуальні рівні.

«Розвиток людини спрямований на розширення свободи вибору для окремої особистості за рахунок економічного росту, який є сприятливим для бідних прошарків населення і створення рівних соціально-економічних можливостей в рамках демократичної системи, що захищають свободи індивіда. Щоб відповісти на тривоги та занепокоєність корінних народів, необхідні заходи, які сприяють досягненню цілей людського розвитку на глобальному, національному і корпоративному рівнях» [43 с. 114].

Диференціація предметного поля застосування ідеї визначає наступну *фазу пошуку основ інтеграції, цілісності*. На цій фазі відбувається уточнення змісту «жорсткого ядра», його зцілення, холістична спрямованість. При цьому можливі різноманітні варіанти розвитку подій, формування або деформації «концептуального ядра ідеї». Ідея може входити складовою в метаідею, наприклад, ідею «стійкого розвитку», як такого розвитку, що задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [44 с. 22].

Дослідження однієї з основних концепцій на яких будується існування людської цивілізації - справедливості, у зв'язку з концепцією осудності, моралі і свободи волі привели до висновку що існування свободи волі як дійсного явища є прямим критерієм визначення наявності дієздатності людини. Саме існування свободи волі може бути достатньою засадою для встановлення авторства дії за конкретним індивідом що є основою ідеї карності і моралі.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СВОБОДИ ВОЛІ У СУБ'ЄКТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Виміри проявів свободи волі та свавілля у суб'єктів розвитку України

Виміри проявів свободи волі у суб'єктів розвитку України можливо досліджувати за різними критеріями класифікації. По перше, можливо застосовувати дослідження за сферами життєдіяльності суспільства. Класичною є схема визначення сфер життєдіяльності:

1. Соціокультурної сфери, у цьому значення досліджуються суб'єкти розвитку соціальних відносин, відносин між людьми, у значенні захисту незахищених верств населення, людей з особливими потребами та тих, хто опинився у скрутному становищі в наслідок війн, катастроф та техногенних катастроф, руйнування сімей та таке інше. Свобода волі у даному випадку розглядається як визначення людиною себе не як утриманця та жертву (об'єкта обставин) як суб'єкта що має власну волю до цілепокладання. Іншою стороною є воління суб'єктів допомоги мова йде про державні органи, органи місцевого самоврядування та волонтерів з громадянського суспільства. Воління має відношення і до сфери сучасної культури як формування та здійснення суб'єктів розвитку у культурній сфері та опікування державою, місцевим самоврядуванням та інституціям громадянського суспільства культурною спадщиною народу та світової цивілізації та створення цієї спадщини.

2. Політичної сфери, для якої особливо притаманна свобода волі, оскільки саме сфера боротьби за владу є змаганням боротьби за державну владу суб'єктів діяльності. Мова йде про формування такої політичної системи та режиму у якому змагальний процес суб'єктів діяльності був процесом формування свободи волі заради розвитку держави, у нашому

випадку України, створення тої самої “політичної волі” до прогресивного розвитку. Що вимагає освіти суб'єктів політичної діяльності, орієнтації їх у процесах розвитку та здатності формувати політичні проекти розвитку.

3. Економічна сфера визначає концентрацію та здійснення такої волі суб'єктів діяльності, які у своїй синергії визначають зростання благополуччя народу та нації країни, у нашому випадку України, як гармонізація процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання, у сучасних умовах у науково-технічному та когнітивно-інноваційному та інформаційно-діджиталізованому розвитку зі своїми суб'єктами діяльності, що мають волю до найкращого стану економіки на різних рівнях.

4. Екологічна сфера вимагає від суб'єктів діяльності впроваджувати сталий розвиток у взаємозв'язку з економікою, заради збереження тих, ресурсів що не відновлюються для прийдешніх поколінь та збереження цілісності екосфери як на території країни, так і в планетарному масштабі. У цій сфері потрібно формувати інституції, що спонукають суб'єктів діяльності до прогресивного розвитку у гармонічному балансі з екологією, природними ресурсами Землі. Свобода волі обмежена необхідністю цього розвитку та, врахування інтересів прийдешніх поколінь, наряду з правами людини.

5. Науково-технологічна сфера мусить формуватися суб'єктами наукової діяльності, що спрямовані на розвиток людей, країни та людства, оскільки основна дилема для цієї сфери є проблема гуманістичних цінностей та свободи волі, оскільки наука створює потужні технології, що здатні як зруйнувати життя, так і покращити її умови. Саме ця демаркація визначає відмінність волі від свавілля у цій сфері.

6. Правова сфера визначена такою цінністю, як справедливість, що є основою для визначення специфіки свободи волі та свободи свавілля суб'єктів діяльності, збільшення та захист справедливості визначає суб'єкта розвитку та спрямованість правових інститутів.

7. Військова сфера, як і раніше, визначає здатність країни захищати себе від різних форм агресії у тому числі військових конфліктів та війн. Суб'єкти військової діяльності визначені не тільки військовою дієздатністю, а й проблемою розрізнення свободи волі та свободи свавілля, тому що основною цінністю як виміром їх розрізнення є безпека людини від війни.

8. Медична сфера, актуалізувалася під час глобальної загрози COVID 2019, оскільки вона визначає не тільки сферу здоров'я людей та їх відтворення, а й визначає всі інші сфери життєдіяльності суспільства, саме тому здоров'я людей стає демаркацією суб'єктів діяльності у контексті свободи волі або свободи свавілля, спрямованості держави та медичних інституцій до подолання загрози або використання її у якихось інших цілях.

Кожний з наведених вимірів може бути окремою сферою наукового та філософського осмислення, при цьому ми зробили спробу окреслити основні взаємозв'язки цих сфер з проблемою свободи волі суб'єкта розвитку.

Не менш значущими є виміри свободи волі та свавілля у суб'єктів розвитку України через призму цілісності держави, що обґрунтовує застосування системного підходу, його основних етапів. Ми будемо використовувати системний підхід у методології нашого наукового керівника М.А.Лепського.

I. Предметне дослідження (М. С. Каган) або морфологічне уявлення (О. М. Данчул) має 3 етапи.

Перший етап системного дослідження полягає у визначенні елементного складу соціальних процесів за критерієм цілісності. Тут виділяють декілька типів елементів-соціальних систем: індивід; родина; група; організація (фірма, підприємство, установа тощо); соціальний інститут (право, освіта, релігія тощо); територіальна спільність (село,

місто, область, держава); світове співтовариство (світова система), які розглядаються в сукупності взаємодій між ними в обмеженні простору та часу, а також у логічній послідовності їхньої взаємодії в політичній події або ситуації. Нагадаємо, елемент – це неподільна одиниця, з якої складається система. Базових елементів може бути декілька різновидів. Є відоме правило: при великому напруженні системи – базові її елементи спрощуються. Так, під час довготривалої війни більшість елементів набуває якості воїнів (що характерно для тоталітарних держав). Усі взаємодії між елементами системи проходять під егідою вольових взаємовідносин. Суб'єкти цих відносин можуть змінювати масштаб, але не міняють сутність самих взаємовідносин. Загальні принципи волевиявлення завжди одні й ті самі.

Другий етап полягає у визначенні компонентного складу соціального процесу. На цьому етапі визначаються усталені об'єднання елементів (складники) або, навіть, підсистеми (наприклад, відносно політичного процесу це – інституційно-організаційна, науково-освітня, нормативно-регламентувальна, комунікативна, управлінсько-перетворювальна, безпека суспільства) та їх потенціал (у політичному процесі доцільно визначати інституційно-організаційний, припасений та мобілізований інститутом або організацією, інтелектуальний, регламентно-обмежувальний і спрямувальний, комунікативно-інформаційний та управлінський, захисний потенціали підсистем). Можна сказати, що на цьому етапі розглядається і класифікуються конкретні типи вольових процесів що представлені в узятій для дослідження системі як характеристики її елементів.

Третій етап дослідження предметного аспекту системи визначає «профіль структури», взаємопов'язаність елементів та компонентів у структурі конкретного суспільства. У вивченні політичних процесів це – дослідження їхньої масштабності та рівня (на мета-, макро-, мезо-, мікрорівнях), переваги внутрішніх (внутрішньополітичних) та зовнішніх

(зовнішньополітичних) процесів, спрямованості й оформленості структури (її формату). На цьому рівні вже аналізується ступінь внутрішньої свободи у взаємодії структурних компонентів суспільства як системи.

II. Функціональне дослідження (М. С. Каган) або функціональне уявлення (О. М. Данчул) має відбутися у двох етапах. Відповідно до цього, функціональний аспект системного аналізу має два етапи.

Четвертий етап системного аналізу полягає у дослідженні підвалин системи, розкритті механізму її внутрішнього функціонування, взаємодії її елементів. На цьому етапі центральним є дослідження підсистемної функціональної характеристики, яка може бути в нормі, гіпофункції та гіперфункції. На цьому етапі визначається елементний, компонентний та органічний стани, зміни та патології функціонування структури, її функціональні або органічні зміни. Так, наприклад, гіперфункціональний розвиток системи безпеки може суттєво змінити режим політичної системи, відомий як «прихід до влади військових», як це, наприклад, було у франкістській Іспанії. Цей етап показує які типи вольових відносин домінують в системі. Завдяки цій інформації можна побачити можливі тенденції і напрямки зміни системи.

П'ятий етап системного аналізу полягає в дослідженні світу довкола системи, її реального середовища, у взаємодії з яким відбувається зовнішнє функціонування системи. Саме на цьому етапі досліджується спрямованість, специфіка, дисфункціональність та деформації функціонування політичної системи загалом. На цьому етапі досліджуються, по-перше, цілісні суперечності між соціальною більшістю та суспільною цілісністю, між громадянським суспільством і державою, між соціальним партнерством і патерналізмом, між соціальними інноваціями й опором, як у здійсненні політичною системою емерджентної функції інтеграції суспільства; по-друге, цілісність функціонування топіки або архітектоніки суспільства як суперечностей життєустрою суспільства,

узгодженості у цілісності економічної, політичної, соціальної, культурної, технологічної та інших сфер суспільства, у взаємодії суб'єктів, які впливають на розвиток цих сфер, – це реалізація політичною системою емерджентної функції розподілу владного ресурсу суспільства; по-третє, суперечності між управлінням та самоорганізацією, між управлінським впливом і зворотним зв'язком, інформаційною забезпеченістю й ухваленням рішення – як виконання політичною системою емерджентної функції державно-публічного управління. На цьому етапі часто-густо розглядається кібернетична модель «Чорного ящика», яку, наприклад, відносно політичних процесів використовували Д. Істон, Г. Алмонд, Дж. Бінгем Пауелл з початку 50-х рр. ХХ ст. За ним політичний процес водночас є самовідтворенням цілісної структури та циклічним функціонуванням політичної системи у взаємодії з соціальним і позасоціальним середовищем. До того ж, процеси конкретних державних, політичних та інших інститутів розглядалися у вигляді елементів політичного процесу на рівні макросистеми. Екстраполюючи цей етап на дослідження суспільства через призму свободи волі ми можемо побачити наскільки воля в конеретно взятому суспільстві однорідна за напрямком, наскільки вона свободна або тоталітаризована, також побачити вплив вольових течій ззовні, що в свою чергу допомагає означити цілісність і стабільність досладжуваної системи.

Системний процес має 4 фази: 1) вхід (англ. input) – вплив соціального та позасоціального середовища на політичну систему у формі підтримки та висування до неї вимог; 2) конверсія (англ. conversion) – перетворення вимог на рішення; 3) вихід (англ. output) – реакція політичної системи у вигляді рішень і дій; 4) зворотний зв'язок (англ. feedback) – повернення до висхідної точки рівноваги. Ця ідея «колообігу» була популярна під час стабільної системи розвитку 60-х, існування балансу двох систем.

III. Історична площина системного дослідження, за визначенням М. С. Кагана, або, на наш погляд, за не дуже вдалим визначенням О. М. Данчула, – у процесуальному уявленні (в якому він окремо виділяє уявлення – «уявлення розвитку») досліджується генетичний і прогностичний вектори аналізу. На нашу думку, цю площину дослідження доцільно визначити як перспективний напрям, адже в генетичному аналізі досліджується генетичний процес становлення та життєдіяльності системи, а у прогностичному аналізі з'ясовуються можливості життєдіяльності системи в майбутньому. *Шостий етап* системного аналізу полягає у генетичному дослідженні походження системи, процесу її формування та подальші долі аж доти, доки спостерігач не бере її за предмет вивчення.

На сьомому етапі визначається пошуковий прогноз, який потребує подальшого дослідження суб'єктної визначеності відносно динаміки та розвитку системного об'єкта.

3.2. Творчість як найвищий прояв свободи волі суб'єктів розвитку

Творчістю в найширшому сенсі називають особливий вид діяльності результатом якої являється створення чогось об'єктивно нового, будь то об'єкти, ідеї або духовні цінності. Одним з основних критеріїв створеного як відносного до категорії "творчого" є його унікальність.

Таким чином творчий акт або / та його результат можна назвати реалізацією екзистенціального вільно-вольового прагнення до вищого ідеалу. Що може назвати вищим проявом свободи. Так як творець, по ідеї, завжди керується в своєму пориві прагненням до екзистенційного катарсису, вищої точки розвитку, тобто складності. Такий порив неминуче веде до розвитку, але як правило пов'язаний з серйозним зусиллям волі.

Прикладами такого є як унікальні предмети мистецтва (результат творчості), так і наукові відкриття або винаходи, та процес їх створення. Такий акт спрямований від суб'єкта в світ, що можна трактувати як акт самореалізації в пізнанні істини або передачі знання через об'єкт творчості. Таким чином творець неусвідомлено удосконалює себе в процесі творення, а результат, в ідеалі, повинен спонукати розвиток інших людей. Але це приклади творчого акту спрямованого назовні.

Але що буде, якщо такий акт спрямований не назовні, а на саме джерело?

Сукупність факторів які формують людину як особистість безліч. Точкою відліку кожної конкретної людини можна вважати його генетичні особливості що формують фізіологічний вигляд та значною мірою визначають тілесну сторону формування особистості. У міру росту організму людина є носієм спочатку інстинктивної поведінки, а пізніше з розвитком психіки вже починає формувати усвідомлену поведінку. На цьому шляху на індивіда починає діяти величезна кількість зовнішніх (суспільство, культура, інші індивіди, ситуації і т.д.) і внутрішніх (інстинкти, бактерії, хвороби і т.д.) сил, багато з яких йому більшою мірою не підвладні. Але з плином часу, суб'єкт дорослішає і з мірою зростання його рівня усвідомленості, з'являється свобода волі і можливість усвідомленого впливу на себе для здатності коригувати або позбавлятися від вже властивих якостей особистості, і формувати нові. Такий процес можна назвати процесом життєтворчості особистості як творця свого життя.

Творчість як процес створення чогось нового або набуття суб'єктом нових властивостей є рушійною силою для реалізації феномену розвитку. Розвиток же в свою чергу має статус найвищої цінності, прагненням реалізації екзистенціального пориву вільно-вольового до вищого ідеалу,

таким чином саме він є найвищим проявом свободи волі як руху до прогресу.

3.3. Напрямки вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України

Напрямки вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України визначають звернення до тих інституцій суспільства, які здатні покращити ситуацію за рахунок впровадження знань про свободу волі.

Якщо перефразувати В.Н. Сагатовського нам потрібно не лише “виявити компоненти, необхідні і достатні для того, щоб забезпечити проходження шляху від сенсу (цінності) до вчинку в будь-якому універсальному вигляді людської діяльності”, а й визначити ті відносини тих соціальних структур, сфер та інституцій, що визначають необхідний, об'єктивний, поступовий рух суспільства до нового, кращого за попередній стан життя, в усвідомленні ролі свободи волі.

На думку В.Н.Сагатовського: “Для самого абстрактного опису цієї ситуації досить наступних характеристик: є певні цінності (життєві смисли), що відповідають на питання, в ім'я чого відбувається діяльність суб'єкта (1); умови, в яких здійснюється реалізація цінностей (2); проблемна ситуація (протиріччя між цінностями і готівкою умовами (3); вчинок (процес і результат, що дозволяє це протиріччя (4). Зворотній зв'язок, зображена на цій схемі, показує, що вчинок, дозволяючи проблемну ситуацію, перетворює (матеріально, пізнавально, морально, естетично і т.д.). Умови і впливає на породження нових смислів, т. і. Змінює стан буття. Тому вчинок є не просто «акт» (дія, операція), але подія, таким чином неповторний приріст буття, таке входження в його

тканину, коли вдається «увійти в буття саме там, де воне не дорівнює собі самому, - увійти в подію буття».

Сагатовский В.Н. Философия развивающейся гармонии (философские основы мировоззрения). Часть III : Антропология (Человек и Мир: укоренена ли Вселенная в Человеке?). Заключение: Мировоззрение для XXI столетия? Санкт-Петербург, ООО «Петрополис», 1999. -288 с.

Саме тому розглянемо напрями вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України як звернення про необхідні дії та їх спрямування у відносинах держава-громадянське суспільство-особистість.

Напрямок вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України з боку *держави*: цілісність як цінність протиставлена свавілля, цілісність забезпечується тим, що влада при прийнятті рішень керується задоволенням суспільних а не суб'єктивних, забезпеченням реалізації прав і свобод громадян.

Напрямок вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України з боку *громадянського суспільства*: цінністю навпаки має стати індивідуальний інтерес, який безпосередньо реалізується самим суб'єктом.

Напрямок вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України з боку *особистості*: реалізація створення нових і підтримання вже існуючих соціальних взаємодій які забезпечують розвиток.

Напрями вдосконалення за сферами життєдіяльності суспільства в Україні.

1. Соціокультурної сфери: соціальний аспект - підтримання хороших взаємовідносин з людьми, культурний - цінністю є краса.
2. Політичної сфери: забезпечення дотримання і нормативного закріплення цінностей.

3. Економічна сфера: ресурсна база і підтримка чистого середовища існування.
4. Екологічна сфера: забезпечення достатку народів.
5. Науково-технологічна сфера: підсилення властивостей і можливостей людини.
6. Правова сфера: забезпечення реалізації потреби в справедливості на найвищому можливому морально-етичному рівні.
7. Військова сфера: безпеки від зовнішніх сил.
8. Медична сфера: ефективне задоволення потреби людей у підтримці здорового стану психіки і тіла.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було здійснено дослідження концептуального розуміння свободи волі суб'єкта розвитку. В ході дослідження були зроблені наступні висновки:

В історичному контексті пошуками сутності питання свободи волі займали одні з найрозумніших людей за всю історію людства такі як Сократ і Платон, І.Кант і Г.Гегель, але вирішити його остаточно так і не вдалося. Питання свободи волі - це питання екзистенціальної автономії людини в здійсненні своїх прагнень, тотожності дій як собі самому так і деякому ідеалу (існуючому зовні або зазначений таким самим індивідуумом). І нажалю свободу волі залилася “вічною проблемою”, дослідження генези поняття не вирішило проблеми цієї магістерської роботи з визначенням сутності, змісту, проявів та форми свободи волі суб'єкта розвитку.

Проаналізувавши смисли які стоять за терміном “свобода волі” вдалося виокремити його предметне поле. Таким чином ми визначаємо, що свобода волі - це філософське поняття, що позначає здатність індивіда породжувати специфічну причинність своїх дій, в якій він є джерелом і водночас найвпливовішою з причин.

У подальшому дослідженні ми використовуємо діалектичний підхід як основний методологічний підхід. Він розглядається як філософська теорія про найбільш загальні закони та закономірності розвитку природи, людини та суспільства. Серед авторів визначимо Г.Гегеля[40], К.Маркса[40], Ф.Енгельса[40], Б.Кедрова, В.Шинкарука, В.Воловика та інших. Цей підхід спрямований на розгляд свободи волі у діалектичній тріадності свобода, необхідність випадковість, у протиріччя особистість суспільство, індивідуальне-колективне, у традиційних діалектичних категоріях сутність - прояв, зміст-форма, процес результат, причина-наслідок та інше.

За допомогою діалектичного підходу було окреслено діапазон результатів вольової взаємодії між суб'єктами волевиявлення за критерієм типу реалізації і реалізації взагалі. Але тут ми розглянули лише зовнішньонаправлені волевиявлення.

Внутрішньонаправлена воля забезпечує якісний розвиток. Але він як зміна характеризується рухом в сторону прогресу і завжди пов'язаний з подоланням перепон. Для адекватної протидії повинен бути механізм дозволяючий корегувати поведінку суб'єкта зсередини. Воля і являє собою ту саму специфічну здатність розуму яка дозволяє саморегулювати індивіду свою поведінку для створення необхідного опору регресивній силі.

Дослідження однієї з основних концепцій на яких будується існування людської цивілізації - справедливості, у зв'язку з концепцією осудності, моралі і свободи волі привели до висновку що існування свободи волі як дійсного явища є прямим критерієм визначення наявності дієздатності людини. Саме існування свободи волі може бути достатньою засадою для встановлення авторства дії за конкретним індивідом що є основою ідеї карності і моралі.

Далі було обґрунтовано необхідність вільного вольового самоздійснення людини як суб'єкта розвитку у діалектиці свободи та необхідності, волі та відповідальності, у якому розвиток та його спрямованість визначають міру та розрізнення волі та свавілля. Постало питання: яка найвища точка прояву свободи волі суб'єкта розвитку?

Творчість як процес створення чогось нового або набуття суб'єктом нових властивостей є рушійною силою для реалізації феномену розвитку. Розвиток же в свою чергу має статус найвищої цінності, прагненням реалізації екзистенціального пориву вільно-вольового до вищого ідеалу, таким чином саме він є найвищим проявом свободи волі як руху до прогресу.

Далі ми виявили і оприділили такі напрями вдосконалення формування свободи волі у суб'єктів розвитку України за сферами життєдіяльності суспільства в Україні.

- 1) Соціокультурної сфери: соціальний аспект - підтримання хороших взаємовідносин з людьми, культурний - цінністю є краса.
- 2) Політичної сфери: забезпечення дотримання і нормативного закріплення цінностей.
- 3) Економічна сфера: ресурсна база і підтримка чистого середовища існування.
- 4) Екологічна сфера: забезпечення достатку народів.
- 5) Науково-технологічна сфера: підсилення властивостей і можливостей людини.
- 6) Правова сфера: забезпечення реалізації потреби в справедливості на найвищому можливому морально-етичному рівні.
- 7) Військова сфера: безпеки від зовнішніх сил.
- 8) Медична сфера: ефективне задоволення потреби людей у підтримці здорового стану психіки і тіла.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности : методологические проблемы психологии / К. А. Абульханова-Славская. - Москва: Наука, 1973.
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: Избранные психологические труды. Гл. IV. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. М. Воронеж, 1996. С. 196-280.
3. Анцыферова Л.И. Психологическое содержание феномена “субъект” и границы субъектно деятельного подхода. *Проблема субъекта в психологической науке*. М.: Академический проект, МОСКВА 2000. С. 27-41.
4. Брушлинский А.В. Психология субъекта. *Брушлинский А.В. Избр. психол. тр.* / А.В. Брушлинский; Рос. акад. образования, Москва. психол.-соц. ин-т. -2-е изд., испр. М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 200
5. Брушлинский А.В. “Психология субъекта” (страницы последней книги А.В. Брушлинского: глава вторая “Психология и тоталитаризм”) // Психологический журнал. 2003. Воронеж Т. 24 № 2. С. 7-14.
6. Волкова Е.Н. Субъектность как деятельное отношение к самому себе, к другим людям и к миру // Мир психологии. 2005. № 3 (43). С. 33-40.
7. Воробьева Л.И. Субъект и/или автор (о категориях гуманитарной психологии) // Вопросы психологии. 2004. № 2. С. 149-158.
8. Карпинский К.В. Человек как субъект жизни. Гродно: ГрГУ, 2002.
9. Ларцев В.С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности: Монография. К.: Принт Экспресс, Киев 2002.
10. Логинова Н.А. Жизненный путь как проблема психологии. // Вопросы психологии. 1985. № 1. С.103-109.

11. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва: Наука, 1984. 275

12. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч. метод. посібник / Ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (наук. ред.) та ін. , 1996. 792 с.

13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2000.

14. Сергиенко Е.А. Природа субъекта: онтогенетический аспект // Проблема субъекта в психологической науке. – Академический проект, 2000. С.184-202.

15. Прокофьев А.В. Нравственность и свобода воли (Кант - Шопенгауэр - Фейербах) / Этическая мысль. : ИФРАН, 2000.

16. Виндельбанд В. О свободе воли. – В кн.: Он же. Дух и история. , 1995;

17. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного Эроса. , 1994;

18. Левицкий С.А. Трагедия свободы. , 1995;

19. Лосский Н.О. Свобода воли. – В кн.: Он же. Избранное. , 1991;

20. Лютер М. О рабстве воли;

21. Эразм Роттердамский. Диатриба, или Рассуждение о свободе воли. – В кн.: Эразм Роттердамский. Философ. произв. , 1986;

22. Hartmann N. Ethik. В., 1926.

23. Основы стратегічного прогнозування політичних ситуацій та процесів: навчальний посібник [Воловик В.І., Лепський М.А., Гугнін Е.А., Кудінов І.О. та ін.]; за заг. ред. М.А. Лепського; 2-ге видання. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. 464 с.

24. Методологія досліджень мас-медіа: робоча книга (handbook) / за заг. ред. К. Г. Сірінюк-Долгарьової. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 156 с.

25. Рубаник Ю. Т., Системное мышление как искусство правдивой простоты. Предисловие к русскому изданию / Искусство системного

26. Бессмертие философских идей Декарта (Материалы Международной конференции, посвященной 400-летию со дня рождения Рене Декарта) / Ответственный редактор Мотрошилова Н.В. : ЦОП Института философии РАН, 1997. — 181 с. — (Научное издание)

27. Шелер, Макс // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002.

28. Промова про гідність людини ; [пер. з лат. Назарія Назарова] // Всесвіт. — 2013. — № 11–12. — С. 44–64.

29. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского Источник: Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – Т. 2. – Москва: Мысль, 1991.

30. Георг Вільгельм Фридрих Гегель Феноменологія духу Переклав з німецької Петро Тарашук Науковий редактор перекладу доктор філософських наук Юрій Кушаков Київ Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ" 2004

31. Штокало М.Р. Філософсько-правова проблема відповідальності у Німецькій класичній філософії / М.Р. Штокало // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 4

32. Маркс К., Энгельс Ф. Фейербах. Противоположность материалистического и идеалистического воззрений. , 1966

33. Енгельс Ф. Анти-Дюринг / К. Маркс, Ф. Енгельс // Зібрання творів Т.20. : Думка, 1995.
34. On the Constitution of Atoms and Molecules, Part I, Phil. Mag., Vol. 26, p. 1—24 (1913).
35. де Бройль Л. Соотношения неопределенностей Гейзенберга и вероятностная интерпретация волновой механики = Les incertitudes d'Heisenberg et l'interpretation probabiliste de la mécanique ondulatoire. — : Мир, 1986.
36. Борн М. Современная физика. : ОНТИ, 1935.
37. Федорченко А. М. Квантова механіка, термодинаміка і статистична фізика // Теоретична фізика. — К. : Вища школа, 1993. — Т. 2.
38. А. Б. Мигдал. Нильс Бор и квантовая физика // УФН. — 1985. — Т. 147
39. Історія уточнення сталої Планка
https://web.archive.org/web/20070927063900/http://www.rfbr.ru/default.asp?doc_id=4508
40. М. Булатов. Історія діалектики // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. — Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. — 742 с.
41. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Институт философии РАН; Национальный общественно-научный фонд; Председатель научно-редакционного совета В.С. Степин. — М.: Мысль, 2000—2001. — ISBN 5-244-00961-3.
2-е изд., испр. и допол. — Москва: Мысль, 2010
42. Лепський М.А. Методологічні виклики визначення поняття «соціальний розвиток» // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2013. Вип. 31. С.73-79.
43. Доклад о развитии человека 2004. Культурная свобода в современном многообразном мире / Пер. с англ. — М. : Издательство «Весь Мир», 2004.

44. Сталий розвиток суспільства: Запорізький регіональний досвід: монографія /укладачі Лепський М.А., Дударева І.В., заг.ред. Лепського М.А. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2015. – 198с.